

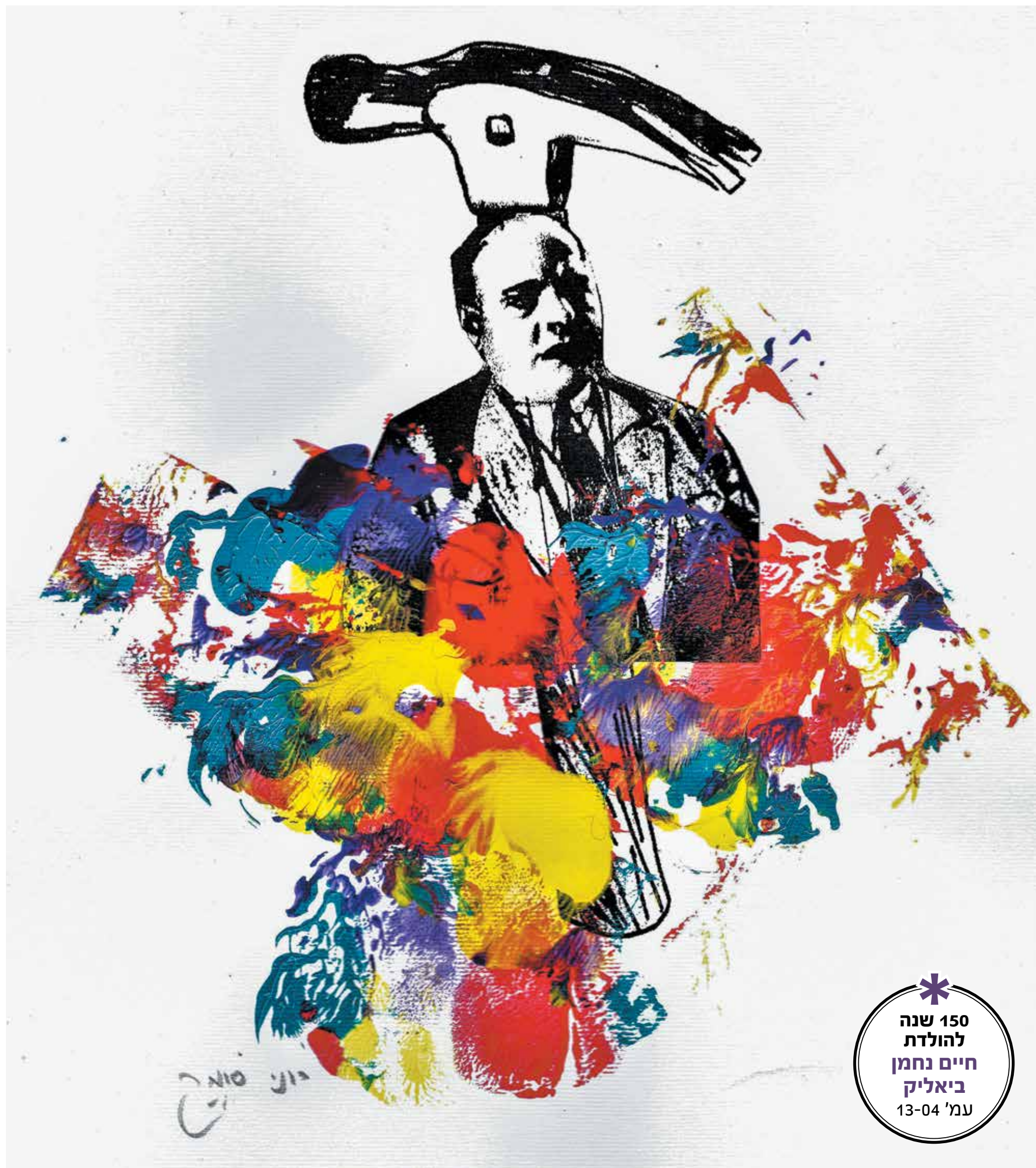
שבת

מוסף לתורה, הגות, ספרות ואמנות

גיליון 1326 | פרשת ויחי | י"ג בטבת תשפ"ג | 6.1.2023 מקור ראשון

14 > חוק יסוד: לימוד תורה יפגע בערך שהוא מבקש לקדש, ויכשל במבחן בג"ץ

18 > גם לסיפור הארוך בעולם יש סוף. החלק האחרון בסדרה של הסופר הנורווגי קנאוסגורד

*
150 שנה
להולדת
חיים נחמן
ביאליק
עמ' 13-04

גיליון

1326

למאמרים ותגובות:
shabbat@makorishon.co.il
www.makorishon.co.il

ענת קוריאל אמא

כְּשֶׁבִקְשִׁיתִי

הֵיטָה פּוֹתַחַת אֶת רוֹכְסָן אֲרֻנְקָה לָאֵט,
תַּחֲלָה הִגְלַתָּה אֶת הַמִּטְבָּעוֹת מִמְּקוֹמָם אֶחָד-אֶחָד,
אֲצַבְעוֹתַיָּה דָּשׁוּ בָּהֶם,
טִלְטְלוּ אֶת הַפִּיס.
אֲחֵר כֵּן פָּתַחְתָּה אֶת הַתָּא הָאֲמֻצִּי
וְהַחֲלָה לְחֻטֵּט בְּנִירוֹת
שֶׁבִינֵיהֶם שָׁקְעוּ שְׁטָרוֹת עֲזוּבִים,
מִדִּיפִים בְּשֵׁם קְדֻמּוֹן.
צִפְרֻנֵּיהֶם הַנּוֹבְרוֹת
הִטְמִיעוּ בִּי סִבְלָנוּת.
לְאַחֵר שִׁנְתָּנִי לִי אֶת הַכֶּסֶף,
הַמְּשִׁיכָה לְהַסְדִּיר אֶת הָאֲרֻנָּה,
לִישָׁר פְּתָקִים מְכֻנָּצִים
הַמִּתְאַיִמִּים לְכָל עוֹנָה.

מתוך ספר השירים "את נמצאת, אני מרגישה",
שראה אור לאחרונה בספריה החדשה לשירה

20

אמונה מלאכותית

קלרה היא רובוט לילדים, שמחפשת
הוכחות לאמונה. רובוטים כמאמינים
ואנשים מאמינים כרובוטים בספר
חדש של קאזואו אישיגורו

16

אבני שפה

פרופ' יצחק שלינגר התפעל כל
חיינו מהמחזה של ילד שמתחיל
לדבר, ופרץ דרך חדשה בתפיסת
רכישת השפה. ארבע שנים למותו

”ביאליק הבין שבלי שבת אין תרבות יהודית ואין חברה ישראלית. הוא היוצר בה”א הידיעה של התרבות היהודית הלא-הלכתית

חיים באר, עמ' 06

צילום: אבישג שאר-ישוב

שאלות

/ דוד צוראל /

1. איזה קיבוץ דתי הוקם על ידי יהודים שעלו מגרמניה בעקבות עליית הנאצים, ונקרא על שם אישיות שנפטרה זמן קצר לפני כן בראדין? /
2. מי הקימה את מפלגת התחיה ופעלה בה כחברת כנסת במשך ארבע קדנציות? / 3. באיזה תחום הלכתי מופיעה בתלמוד האמירה "החי
נושא את עצמו"? / 4. איך נקרא בדת הוודו שבהאיטי מת שהוחזר לתחייה בעזרת קסם הוודו? / 5. מי כתבה ושרה "סך הכל אני רוצה, לחיות
את חיי בשקט. לא רוצה מלחמות, לא לא"? / 6. איזה סרט שיצא בשנה שעברה עם כותרת המשנה "התחייה", משתייך לסדרת סרטים
שהחלה בשנת 1999? / 7. מי חיבר את ספר הילדים ההומוריסטי "אלבי סיפור אבירים"? הפרק הראשון נפתח במילים "פרק ראשון, שבו
יהיה סיכום קצר ומזורז של כל העניינים שבסיפורים אחרים מבזבזים עליהם לפחות 35 עמודים. מיד אחר כך יתנהל דיון על השאלה הנצחית
מתי זה עכשיו". / 8. למי מחכים ולדימיר ואסטרטגון במחזה של סמואל בקט? / 9. מה פירוש המילה גֶרָם? / 10. איזה משקה נקרא על שם
המילה הערבית לזיעה, ונקרא בפי יהודי צפון אפריקה בשם "מחייה"? / 11. סמלה של איזו חברה ממשלתית מוסבר באתר האינטרנט שלה
במשפט "איילה דוהרת, לקוח מן המקורות: 'איילה שלוחה', המסמלת את המהירות, כפי שמובא בברכת יעקב לבניו"?

תשובות בעמ' 23 <

* לנקודות נוספות מצאו את הקשרים בין השאלות לפרשת השבוע

עורך אלחנן ניר

עורך משנה שמואל פאוסט

סגן עורך אברהם שפירא

מערכת פנינה גפן, עידו פכטר

הפקה דבורה סוסנוביץ'

עיצוב תמונה נועה נבו

עיצוב מוריה קראוס

בשער ח"נ ביאליק, רוני סומק, הדפס מטופל

סיפורה של משפחה

ברכותיו של יעקב ניתנות לכל אחד מהשבטים, אך גם לכולם יחד. זהו הרגע שבו מושלמת התשתית המשפחתית והשבטית של עם ישראל / גבריאל חזות /

יעקב אבינו ואמר: ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד (בבלי פסחים נו, א).

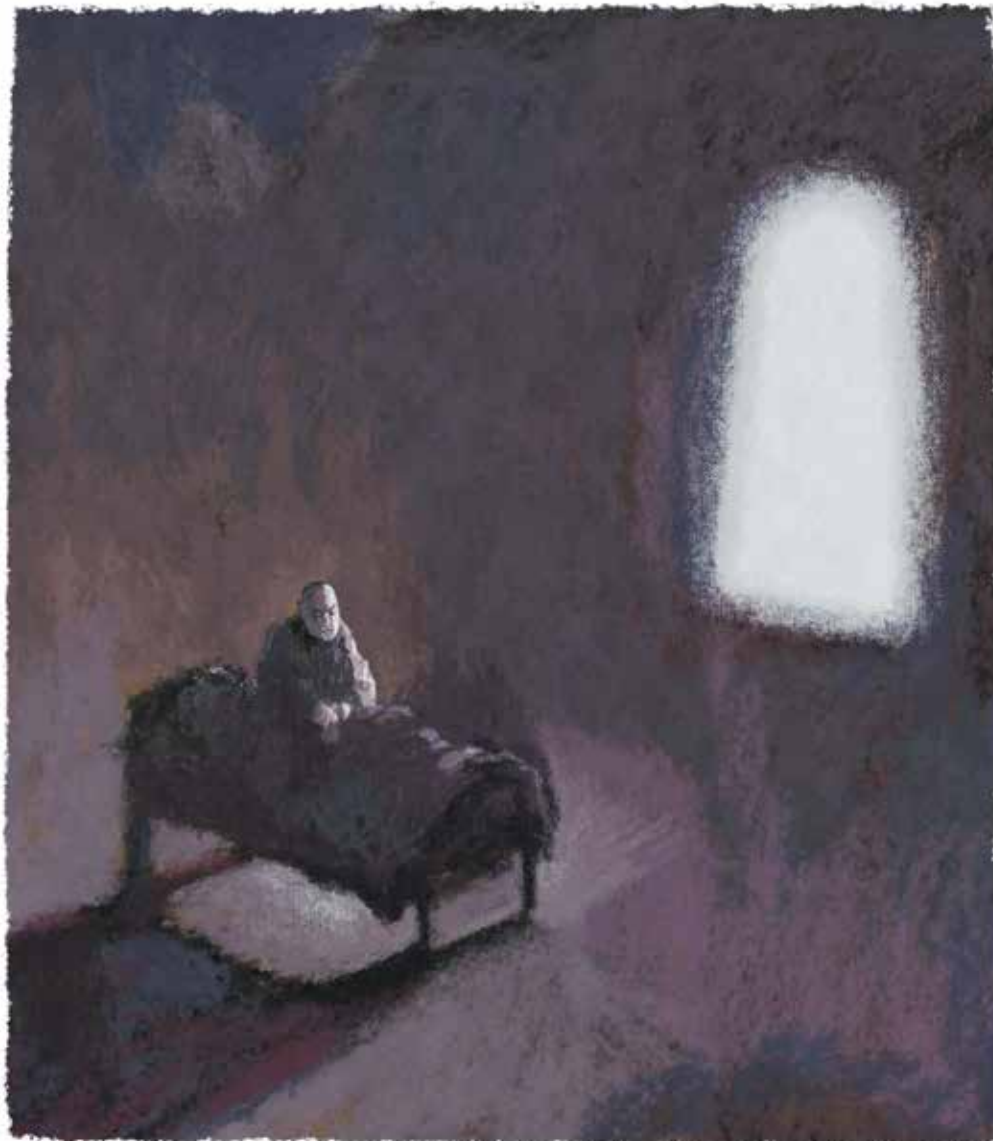
פתאום קם עם

הרובד השלישי הוא הרובד ההיסטורי-סופי: "ושמעו אל ישראל אביי כם". כאן ההתייחסות אינה לבנים אלא לבני ישראל. הם מתבקשים לבצע פעולת שמיעה, כלומר הבנה עמוקה של המציאות. הפונה אינו יעקב אלא ישראל, הכינוי המאטפיזי של הלאום היהודי. סיכום הפנייה הנ"ב באית הזו הוא השיא והמקור לפענוח הברכות: "איש אשר כברכתו ברך אתם".

וזאת אשר דבר להם אביהם ויברך אותם איש אשר כברכתו ברך אתם. אותו אין כתיב כאן, אלא ויברך אותם, למה כן? אלא בשביל שנתן ליהודה גבורתו שלארי, וליוסף גבורתו שלשור, ולנפתלי קללתו של איל, ולדן נשיכתו של נחש - תאמר שזה גדול מזה? כללן באחרונה, איש אשר כברכתו ברך אתם (בראשית רבה, צז).

תמצת את העניין המלבי"ם: "וזה שאמר איש אשר כברכתו ברך אתם, שברכת כל אחד הוצרך לצורך הכלל".

לפנינו מניפסט המתאר את היווצרותו של עם ישראל עד כה דהיורה. התשתית המשפחתית והשבטית מוכנה. איש לא נפקד. התכונות הייחודיות של חלק מן השבטים, הנמצאות אצלם בעצימות גבוהה, ישמשו גם את שאר

איור: מנחם הלברשטט

עיון בברכת יעקב לבניו טרם מותו מעלה כי אין לפנינו ברכה במובנה הרגיל. בחלק משבטי יעקב הוטחו דברים קשים, שבמבט ראשון קשה לכנותם ברכה. תמצות נושאי הברכות מעלה כי לפנינו טקסט נשגב של איחולים בנושאי ביטחון, שפע כלכלי, חלוקת ירושה, ציוות לתפקידים, עידוד, זכויות ודברי נבואה. כיצד ניתן להכניס את כל הברכות הללו תחת נושא אחד? ספר דבריהימים מצביע על מאבק הבכורה בנושא המרכזי של ה"ברכות":

וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל בְּכוֹר יִשְׂרָאֵל כִּי הוּא הָבְיָ כֹר וּבְחֶלְלֹ יִצְחָק אָבִיו נִתְּנָה בְּכֹרֶתוֹ לְבְנֵי יוֹסֵף בֶּן יִשְׂרָאֵל וְלֹא לְהִתְיַחֵשׁ לְבְכֹרָה. כִּי יְהוּדָה גִּבּוֹר בְּאֶחָיו וּלְנָגִיד מִמֶּנּוּ וְהַבְּכֹרָה לְיוֹסֵף (דבריהימים א, א).

ואולם נראה שזה רק חלק מן הסיפור הגדול יותר, שהרי בטקסט הברכות אנו מוצאים גם נושאי ברכה שאינם קשורים למאבק זה. המפי' תח מצוי לדעתי בפסוקים הפותחים והמסיימים של ברכת יעקב אבינו. שם מצויה התשובה.

מבודדים לקבוצה

כך נפתחת פרשת הברכות:

וַיִּקְרָא יַעֲקֹב אֶל בְּנָיו וַיֹּאמֶר הֶאֱסָפוּ וְאֵגִידָה לָכֶם אֵת אֲשֶׁר יִקְרָא אֲתֶכֶם בְּאַחֲרֵית הַיָּמִים. הִקְבְּצוּ וְשָׁמְעוּ בְנֵי יַעֲקֹב וְשָׁמְעוּ אֶל יִשְׂרָאֵל אֲבִיהֶם.

וכך היא מסתיימת:

כָּל אֶלֶף שָׁבָטִי יִשְׂרָאֵל שָׁנִים עֶשְׂרִי

וְזֹאת אֲשֶׁר דִּבֶּר לָהֶם אֲבִיהֶם וַיִּבְרָךְ אוֹתָם אִישׁ אֲשֶׁר בְּבִרְכָתוֹ בְּרָךְ אוֹתָם.

שלושה סגנונות של זימון לפנינו: "ויקרא יעקב אל בניו ויאמר האספו ואגידה לכם", "הקבצו ושמעו בני יעקב", "ושמעו אל ישראל אביכם". כנגדן, שלושה סגנונות של סיכום הברכות: "וזאת אשר דבר להם אביהם", "ויברך אותם", "איש אשר כברכתו ברך אתם".

שלושת התיאורים הללו (זימונים וסיכומים) אינם זהים בלי שון, בגוף הפונה ובתוכן. אין כאן חזרה לירית בסגנון שירה, אלא מסרים מקבילים ומשלימים המתארים את הברכות בדידים שונים.

הרובד הראשון הוא הרובד העובדתי-סיפורי. ברובד זה, יעקב מזמין את בניו להתאסף כדי להגיד להם את דבריו. זימון זה מסוכם בלשון התורה במלים "וזאת אשר דיבר להם אביהם". מן הסתם, מלאכת איסופם היוותה בעצמה אתגר, כדברי מדרש תנחומא על אתר: "אמר ר' תנחומא, מכאן שהיו מפורזין וכינסן ברוח הקודש". הזמין הוא יעקב והמוזמנים הם בניו. דיבר הוא לשון קשה.

ברובד השני ניתן המישור העובדתי מנקודת המבט המשפחתית: "הקבצו ושמעו בני יעקב". הפונה הוא יעקב (לא רק אביהם) והם מתבקשים להתקבץ. להתקבצות יש ערך נוסף על פני האספה. בני יעקב מתבקשים להתנהג כקבוצה אחת, לא כבודדים שזומנו מרחבי ארץ גושן, וכדברי רש"י הירש: האספו אינו זהה עם הקבצו... "אסף" פירושו: להוציא דבר מתוך חוג זר, ממקום שאינו ראוי לו, ולקלוט אותו במקום הראוי.

ברובד משפחתי זה מסכמת התורה, למרות התרשמותנו הראשונה, את כל ניסוחי יעקב כברכה: "ויברך אותם". הפנייה כאן אינה אל בניו סתם אלא אל בני יעקב. ניסוחים אלו נדרשו על ידי חז"ל כמבטאים את ההכרה העמוקה שאליה הגיע יעקב אבינו על ערש מיתתו. למרות חטאי חלק מן האחים, בסופו של דבר אף אחד לא נגרע ממשפחת יעקב:

אמר: שמא חס ושלום יש במטתי פסול, כאברהם שיצא ממנו ישמעאל, ואבי יצחק שיצא ממנו עשו. אמרו לו בניו: שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד. אמרו: כשם שאין בלבך אלא אחד - כך אין בלבנו אלא אחד. באותה שעה פתח

ביאליק וי"ח רבניצקי בעבודתם המשותפת על ספר האגדה צילום: צבי אורון, הארכיון הציוני המרכזי

שלא תשתכח תורה מישראל

ביאליק ראה בציונות שלב חדש בשרשרת הדורות היהודית, אך כזה שגם ממשיך את קודמיו ויונק מהם. ובניגוד לאחרים שביקשו לדלג אל ימי התנ"ך הקדמוניים, הוא טרח בהנגשת אוצרותיה של התורה שבעל פה לדורות הבאים / אלחנן ניר /

גם אחרי שעוב את העולם הישיבתי והדת, הוא ראה עניין גדול בתורה שבעל פה וביצירה היסודית שלה – המשנה, וזאת בניגוד לזרמים ציוניים מרכזיים ואישים כדוד בן-גוריון שמצאו עניין רק בתורה שבכתב, כלומר בתנ"ך ובפניו הלאומיות והארצישראליות, תוך הפקעתו מן המסורת הדתית. ביאליק טען טענה כפולה: האחת, ששישה סדרי המשנה אינן רק הקדמה לשני התלמודים, אלא יצירה שהיא שיש להתייחס אליה באופן עצמאי, כזו שמתפקדת כחיבור הישיר ביותר לקיום הישראלי-חלקאי הקדום בארץ. השנייה, שפירושי המשנה הוותיקים אינם מתאימים לקורא העברי החדש, ונדרש פירוש עכשווי מותאם ליהודי שהפסיק לדבר את שפת

מלראות בה סמכות מעשית מחייבת. כוונתו במפ"ע על כינוס רחבי-היקף זה הייתה ברורה: הכוונה של הכינוס היא להסיר את המחיצות, לעשות אחידות, הישן לחדש וחדש נתחבר עם הישן בלי מחיצה. רק על ידי אחדות זו תקבל הספרות של זמננו את המסכות, את האבסורדיטטה של כל האומה, וגם את ההכרה של כל יתר הגויים, כמו שהיה ביחס לספרותנו הקדומה, ביחס לתלמוד המוכר על ידי האומה וגם על ידי התרבות האנושית (דברים שבע"פ, עמ' ריג).

אבל ביאליק לא רק עסק בכינוס הקיים, אלא תרם תרומה משמעותית לעיסוק בתורה שבעל פה בעשורים הראשונים של תחיית ישראל בארץ.

חיים נחמן ביאליק היה לא רק המשורר הלאומי הבלתי מעורער, אלא גם הדואג הלאומי. הוא לא היה רק פס הקול מלא ההערכה שליווה בשירתו את חלוצי העלייה השנייה, וגם לא רק "גאון השירה העברית אשר שר בעמקות נפלאה על מכמני בית המדרש הישן", כלשונו של הרב יחזקאל אברמסקי, אלא הלב הדואג ביחס לניסוי הזהותי הציוני.

הוא חשש שהנהגה משתכחת התורה מישראל, וששארית ישראל הולכת ומאבדת את נקודת הסוד היהודית שלה. מתוך כך הקדיש מאמצים רבים ושנות עמל נמשכות כדי שלא תישכח מפי זרעו. מאמצים אלו ניכרים הן במכתביו לשואלים הרבים שפנו אליו מכל רחבי העולם היהודי, והן במפעליו המעשיים הרבים שביקשו לעצב את החיים התרבותיים, החגים והשבת באור יהודי.

הרבה לפני אחרים ירד בוגר ישיבת וולוז'ין לעומק השבר של אוברן האמונה ואורח החיים הדתי-מסורתי, והמרתו בהשקפת עולם ובאורח חיים חילוניים. בניגוד להוגים בולטים אחרים שהי שפיעו על בני העלייה השנייה, דוגמת יוסף חיים ברנר ומיכה יוסף ברדיצ'בסקי, שפיתחו תפיסה ביקורתית כלפי חלקים ניכרים מאוצרות הרוח היהודיים, קרא ביאליק לכנס אותם באופן ראוי ונגיש ולעסוק בהם. הוא ראה בציונות שלב חדש בשרשרת הדורות היהודית, אך כזה שגם ממשיך את קודמיו ויונק מהם.

לשם כך יזם את מפעל הכינוס, שבו ביקש לקחת את מיטב ספרות ישראל מן העבר, לסדר אותה ולהנגיש אותה למען דור העתיד. לדבריו, מה שלא ייכלל יפרנס חוקרים בארכיונים, ואילו מה שיעלה בידו להנגיש וייכלל במפעל הכינוס שיוזם, יהיה הבסיס התרבותי לשלב הבא. כך אמר עם הגיעו לארה"ב בשבט תרפ"ו:

יש לנו מאחורינו ירושה גדולה ספרותית בת אלפי שנות נדודים, ששמורים בה עקבות רוחנו היוצר בכל הדורות. אף עליה אין אנו רוצים ואין אנו רשאים לוותר, בלעדיה נהיה בארץ אבות דלים וריקים מאד. הירושה הגדולה הזאת צריכה לשמש יסוד ובסיס ליצירה חדשה. ועל כן יש לעסוק בכינוס ובסדורה, בחקירתה ובלמודה (דברים שבעל פה, א, עמ' עז).

הוא ביקש לכנס באופן מסודר את כלל היצירות העבריות לדורותיהם, סידור שיהפוך את האוצר הישן למשמעותי בעבור בן הזמן החדש שהלך ואיבד עמו קשר:

יש שסדור חדש בדברים ישנים פותח כמה אשני בים חדשים ומאיר אור חדש על הדברים, ופעמים שהוא מעתיק גם נקודות מרכזיות ממקום למקום, והדברים העתיקים מאירים ושמחים כנתינתם בימינו ובדורנו (אגרות ביאליק א'תכ).

מיזם הכינוס של ביאליק, שבו ביקש "לעשות קיבוץ גלויות רוחני ולכנס את כל היצירות... אבל לא רק כינוס סתם, מכל הבא ביד, אלא כינוס של בחירה ובחירה" (דברים שבעל פה, עמ' סד), כלל את "סיפורי המקרא לילדים", האנתולוגיה לשירת ימי הביניים "שירת ישראל" (שביקשה לכלול "את הטוב והיפה ביותר מן השירה העברית שבכל הזמנים"), ו"ספר האגדה" (שעליו עמל יחד עם י"ח רבי ניצקי) המכנס את עולם האגדת התלמודי והמדרשי ומצוי עד היום על מדפי הבאים בשערי האגדה. הוא ביקש לכנס גם את ספרות התנ"ך, הספרות החיצונית והפילוסופית, המוסר והדרוש, הקבי לה והחסידות, הספרות העממית והספרות החדשה. בהצעתו זו שאף למעשה למוסס את ההבחנה בין ספרות חול לספרות קודש, ולהציג את ספרות הקודש כספרות מופת לאומית, גם בעבור מי שחדלו

שביבי אש בחצצי חלמיש // הקדמת ביאליק לפירוש המשנה

נו בקולות וברקים. קשה היא המשנה – כאביה החלמיש בלור חות אלהים, ואולם כמוהו הריחה אף היא אש שלמעלה, אש הברק, וגם צפנה ממנו ניצוצות ורשפים בחיקה. רק מי שהוא מחונן בכשרון הראיה הפנימית, הוא ימצא את הגרעין הררי חני, את טפת האור, הגנוז במעמקי הקלפה הקשה של ההלכה, והוא יבין את אשר לא הבין הדרשן הנ"ל עם התאמרו להיות כאחד "המי ציצים לפנים" – כי "מן הסלע הזה", המשנה, אפשר להוציא לא רק מים, כי אם גם לחצוב להבות.

ועוד רמז אחד בנוגע לצד החנוכי שבלמוד המשנה: היהדות בדורנו מתפרנסת בעיקר מן האגדה. צורתה המעשית הולכת ופוחתת, וגם נפחסת. הרי ידוע: כלי מעשה ששוהים בטי לים, בלא שמוש, נפסלים לשמוש. יסוד החור בה והכרת החובה שביהדות הולך ומתערער מתחתיה. עוד מעט והיתה לנו יהדות שכולה רשות, יהדות התלויה ב"מצב רוח", ב"אמירה בעלמא". כח הרצון הקבוצי, ועמו כשרון המי עשה, הולך ותש, ולא רק בפנת הדת – בכל הפנות. יש סכנה כי גם בהתעורר הרצון לא ימצא שוב את הדרך למעשה, לפי שזו נשכחה בינתיים.

ההלכה, לבושה המעשי של תורת ישראל, בסגנונה "היבש", המצומצם, הקפדני, המדויק, מועט המחזיק מרובה, בשובה לתפוס את המי קום הראוי לה בסדר הלמוד של הדור הזה, וכי מובן, בשיטה מושכלת ונוחה מלשעבר, וכמובן עוד בהצטרפה עם זה לגורמי השפעה חנוכיים זולתה – הלכה זו, יש בלי ספק גם בה – ולא רק מצד צורתה הספרותית וכיוון רוחה הכללי בלבד – כדי להטיל את חלקה אל הקלפי המי שותף של יתר הגורמים, וביחד עמם להועיל הרבה להגברתו ולהעדפתו של יסוד המעשה והכרת החובה ביהדות על היסודות שכנגדו. ואל יהא הרבר קל בעינינו בדור הזה.

בסיום דברי הקדמה אלה, אולי כדאי לה זכיר את הניסיון שעשו בשעתו שני חברים, הסופר ר' י"ח רבניצקי ביחד עם בעל המהדורה הזאת, לאסוף ולסדר את מבחר האגדה התלמודית והמדרשית בטעם בני דורנו ולשלחה החוצה. הניסיון הצליח במדה שלא פללו לה בעלי המעשה עצמם. "ספר האגדה" – הוא שם האוסף – פשט לרבותיו בכל גבולות ישראל ויהי כמעט לספר התמיד על שלחן כל יודע ושומע עברית. וכמדומה שהספר עשה שליחור תו. לרגלו התבצרה האגדה בהכרת דורנו כאחד מנכסי הרוח היקרים ביותר של עמנו. השפעתו של "ספר האגדה" נגלתה בחנוך קטנים וגדרי לים, בספרות, בסגנון.

בדרך ההיא ומתוך אותה כונה נעשה הפעם שוב ניסיון בהלכה.

האגדה, כידוע, נמשלה ליינ; ההלכה – ללחם. בעולם החומר – הלחם קודם ליינ; בעור לם הרוח יש אשר יהי גם להפך. ובשלח עתה מסדר המהדורה הזאת את פרי עמלו על פני חוץ אין לו בלתי אם להתפלל: יהי רצון שיהא מזל "הלחם" כמזל "היינ".

הספר הראשון אחרי כתבי הקדש, שנשמר במקורו העברי ועמד בידי האומה מימי סדורו ועד היום – היא המשנה. התורה שבעל פה, רוח אפיה ונשמת חייה של התורה שבכתב, אצורה ועומדת במשנה.

המשנה היא הבכואה הנאמנה ורבת הפנים של כל ארחות החיים וצורות התרבות ששלטו בישראל כמה מאות שנים אחרי חתימת כתבי הקדש, ובעוד העם מעורה באדמתו. בצדו של המקרא, מכרה הזהב הטהור של השפה העברית הקדמונית, משמשת לנו המשנה מחצב איך תכלה בן מעמקים עצומים של אותה הלשון העברית עצמה בפניה החדשות, כאשר נגלתה בימי חיותה האחרונים, בטרם נתקה כלה משי רשי החיים הממשיים ובעוד לא נעתקה כלה מפי העם. עוד דורי דורות יסיעו מן המחצב הזה אבנים וצורות לבנין לשוננו ולתקומי תה השלמה בפה ובכתב, הואיל ולשון המשנה, לפי כל תכונתה, קרובה לדרך המחשבה והדיבור של בן זמננו קרבה יתרה מלשון המקרא.

כל הסגולות האלה מזכות את המשנה לה צטרף אף היא לאבני הפנה, ואולי גם אבני השתיה, של חנוך העם בכל הזמנים, ומחייבות את ההשתדלות התמידית לקרב אליה את דעת העם ולבו ולהרבות בתוכו את לומדיה ושונה. ואולם לשם כך יש לבקש ולמצוא דרי כים להקלת למוד המשנה על העם ולהמתיק עליו כפי האפשר את טורח העסק בה.

יש רואים את למוד המשנה כ"יבש", דמיונה בעיניהם כעולם מאובן ודומם. וכבר יצא אחד מבעלי הסוד הראשונים ודרש: "המן הסלע הזה נוציא לכם מים? זו תורה שבעל פה". ואולם כך ישפוט רק השופט למראה עיניו בלבד. מי שלבו ער ועינו פקוחה ואזנו קשובה, הוא יגלה גם מתחת למסוות המאובנים האלה את פני החיים המופלאים, הקדמונים, המסותרים מאחורייהם, וגם מחיק "הסלע הזה" תגיע לאזניו המית מים חיים מפכים. האין ריח השדה עולה מערוגות המשנה בסדר זרעים? האין שוקי ירושלים, מבואות צפורי וסמטאות טבריה על כל המונם ושאונם ועל כל מראות חיייהם העתיקים מבצבצים ועולים לעיניכם מבין השייטין של מועד, נשים ונזיקין? האין שומע מבין טורי קדשים וטהרות קול פעמי כהנים זרזים וצעדי לויים משכימי קום בחפזם עם שחר אל ההיכל לעבודתם ולדוכנם?

לא המשנה יבשה. יבשה נפשנו. ואם המשנה נראית כיבשה מבחוץ – לחה היא מבפנים. כך היא סגולתו המיוחדת, הלאומית, של סגנון ההלכה העברית: כבישה מוחלטת של יצר ההרגשה ואפילו הרוממה והמשולהבת ביותר, והצנעתה העמוקה של זו בגופי מעשים זעירים ובממשים קטנים. מדת צניעותה היא מסוג מיוחד, צניעות יהודית, בלתי מובנת לזרים. כל פרט של הלכה פרור קטן הוא, גביש יחיד, של ענין רוחני נעלה. כך נגנזים שביבי אש, אחיהם הקטנים של הברקים, בחצצי חלמיש. אף ההלכות של המשנה, על הפרוטרוט המרויח בה שבה, רסיסים קטנים הם, צרורי צורות, מתו לוחות האבן המנופצים, שירדו באש ונת-

בית המדרש ואינו חש בה עוד בן בית. זו הבקעה שבה בחר להתגדר, והוא החל (אך לא סיים) לכתוב פירוש משלו למשנה, תחת השם "משנה לעם". בפירושו מביא ביאליק את פסוקי התורה הרי לווניטיים, מנקד את המשניות, מציע מבטעל על נושאי המסכת, מבאר מושגים ומנגיש את המחי לוקות המרכזיות. הוא הרבה להתייעץ עם הראי"ה קוק על פירוש זה, ואף נהג להגיע במיוחד לשם כך מתלמידי לירושלים. הראי"ה, שקרא לו "משוררנו הנשגב", כתב לו ביחס לחיבורו זה כי "אותות הכי שרון של חכמה ומלאכה מדויקת הם פזורים על פני כולו, ורבים יהיו נהנים לאורו".

שנים אחר כך יבואו פרופ' חנוך אלבק, ר' פנחס קהתי ובדורנו משפחת ספראי, וירחיבו ויעמיקו את דרך לימוד זו בפירושיהם המונומטליים למשנה. נראה כי גם מיום הביאור המקיף של הרב עדין אבן ישראל (שטיינזלץ) הן לתלמוד הבבלי והן למשנה שראה אור לאחרונה, הושפע מכיוונים אלו.

המשנה עצמה נכתבה ונחתמה בידי רבי יהודה הנשיא מתוך חשש ורחיפות של אוברן המסורת והצורך בשימורה, בבחינת עת לעשות לה'. ביאליק, כמו ההולכים בדרכו, נרתם למפעלו הפרשני בעקיבות תחושה ממשית דומה. גם היום, נוכח מאבקים רבים בזירת הזהות הישראלית שלנו, אני חש כי ביאליק היטיב לראות כי המערכה מתרחשת בבית המדרש. למרות כל הטענות על אוברן הרלווני טיות שלו, אני חש הוא עדיין מתפקד כ"בית היוצר לנשמת האומה": "עוד הותיר אֶלֶהינו לְפִלְיָטָה גְדוֹלָה/ גְּחֵלָת לוחֶשֶׁת פְּעֻרַּמַּת הַדָּשָׁן" (המתמיד).

כאן הבאנו מתוך הקדמתו של ביאליק לפירוש המשנה (1932), שבה הוא מאפיין את פירושו החדש ומסביר את המניעים לכתובו. ●

הבנאי הגדול של התרבות העברית

לצד שירתו הלאומית, שביטאה תוכחה מלב אוהב וליוותה את התקומה הציונית, הוביל ביאליק שורה ארוכה של מיזמים ספרותיים ורוחניים שהניחו את התשתית לתרבות העברית המתחדשת. מסע בעקבות תחנות חייו ויצירתו

/ יאיר שלג / איור: מנחם הברשטט

נועדו במפורש ללוות את בניינה המתחדש של האומה ואת המפעל הציוני, אלא שהוא היה בין היוצרים הבולטים שלא הסתפקו רק ביצירתם שלהם.

בחייו הלא-ארוכים (הוא נפטר בהיותו בן 61 בלבד) ערך ביאליק אינספור כתבי עת, שאת חלקם גם הקים בעצמו, ובהם נתן במה לעשרות, אולי מאות, יוצרים; הוא הקים כמה מפעלי מו"לות גדולים, שאחד מהם, הוצאת דביר, ממשיך להתקיים עד היום; הוא תרגם לעברית כמה מנכסי צאן ברזל של הספרות העולמית, ובראשם הספר "דון קישוט" של סרוונטס. והעיקר, הוא היה הדוחף העיקרי למפעל החשוב ביותר של התרבות העברית החדשה: מפעל "הכינוס" של אוצרות התרבות היהודית העתיקה בחיבורים מוגשים ומפורשים, ואף תרם לו את אחד מנכסיו הגדולים ביותר, הלא הוא "ספר האגדה", המקבץ ומפרש את מיטב אגדות חז"ל מן התלמוד והמדרשים. באר מסכים גם היום עם ההגדרה ששמע מפיו אלכסנדר אורי. "ביאליק הוא הרבה יותר ממשורר לאומי", אומר באר. "הוא יצר מכלול שלם של מפעלים, שמצדיק את התואר הייחודי 'בנאי' של תרבות". הוא היה הראשון בספרות העברית

את כוונתו: "ברנר הוא איוב, מפורר מייסורים, משכול ומכפירה; עגנון הוא משלי – תוכו רצון משלים וחוכמה ושנייה; וביאליק, ביאליק הוא תהלים – כולו טוהר, אהבה נקייה ואמונה". אבל אורי לא הסתפק בכך, והוסיף עוד אפיון לגבי כל אחד משלושת היוצרים הגדולים: "האמן הגדול ביותר מבין השלושה הוא עגנון; אמן שאין אלוהים בליבו אלא אלוהי יצירתו. ברנר הוא האדם הגדול מבין השלושה; הגדול מכולנו, צדיק וישר. אמנם צדיק חילוני וכופר... ואילו הבנאי הגדול מביניהם הוא ביאליק; בנאי של תרבות אשר בכל יום ויום נותן דין וחשבון לפני כנסת ישראל על מעשיו ודאגתו לקיום האומה ולתקנת חייה הרוחניים".

קודם כול משורר

דומה שאין תיאור מוצלח יותר לרמותו של חיים נחמן ביאליק, שהשבוץ, בעשרה בטבת, מלאו 150 שנה להולדתו. גם התואר "המשורר הלאומי" שהוכתר בו אינו ממצה את דמותו וחיבתו של ביאליק, כמו התואר "הבנאי הגדול של התרבות העברית" שקשר לו אורי. לא רק שחלק גדול משיירו

הסופר חיים באר פותח את ספרו "גם אהבתם גם שנא" תם", המתאר את מערכת היחסים המורכבת שנרקמה לאורך השנים בין ש"י עגנון, יוסף חיים ברנר, וחיים נחמן ביאליק, בתיאור אנקדוטה פרטית מכוונת. בגיל 18, בדרכו ללשכת הגיוס, מספר באר, הוא פגש את ידיד המשפחה אלכסי נדר אורי (דמות מעניינת בפני עצמה: איש השומר הצעיר, חבר בקבוצת הצעירים הרומנטית שהתיישבה ב-1920 בביתניה, שחזר בתשובה, הפך לחסיד רחמסטריווקה ועבר לשכונת מאה שערים בירושלים). אורי, שנשאר כל חייו בקשרים עמוקים עם עולמו הקודם, ואף הרבה לקרוא בספרות העברית החדשה, שאל את באר הצעיר "מה אתה קורא", ובאר השיב לתומו שהוא נהנה מקריאת סיפורי עגנון. אורי היה מרוצה, אבל היה מאוד לא מרוצה כשגילה שבאר אינו מכיר כלל את סיפורי ברנר ושירי ביאליק.

הסכת ושמע, אמר אורי לבאר, "שלושתם סופרי אמת המה", ומיהר להבהיר שבכך התכוון לא רק לאיכות כתיבתם, אלא גם לראשי תיבות המציינים את ייחודו של כל אחד מהם. ספרי אמ"ת, בשפה המסורתית, הם שלושת הספרים המצויים בראש חלק ה"כתובים" של התנ"ך: איוב, משלי, תהלים. אורי הסביר

הארגון העולמי של בתי הכנסת
והקהילות האורתודוקסיות
World Organization of Orthodox
Communities and Synagogues

איחוד בתי הכנסת
והקהילות בישראל
Union of Synagogues and
Communities in Israel

רבנים ומנהיגי קהילות מכל העולם בכנס הארגון העולמי של בתי הכנסת והקהילות האורתודוקסיות

כ-120 רבנים ומנהיגי קהילות מכל העולם השתתפו בכנס שארגן הארגון העולמי של בתי הכנסת והקהילות האורתודוקסיות שהתקיים בימים א'-ג' בטבת במלון רמדה בירושלים.

בין הנושאים שנדונו בכנס: המנהיגות הרוחנית בתפוצות ותפקידה, האישה ומקומה בבית הכנסת ובחזוק הקהילה, התמודדות עם גלי האנטישמיות, עליה וקליטה בעת הזו, תפקיד הרב בעתות משבר ליחיד ולקהילה, בניית מערך חוסן קהילתי ועוד.

בכנס חולקו תעודות הוקרה לעשרה רבנים מהתפוצות שסיימו שנים רבות של כהונה והובלה בקהילותיהם, וכן תעודות הערכה למוסדות המכשירים רבנים לתפקידים הקהילתי בארץ ובתפוצות.

בכנס השתתפו הרב הראשי לישראל הגאון הרב דוד לאו שליט"א, הראשון לציון ורבה של ירושלים הרה"ג שלמה משה עמאר שליט"א, שנשאו דברים, השרים: אורית סטרוק ואופיר סופר, חה"כ יוסי טייב, יו"ר הצ"ע יעקב חגואל וסגנו גאל גרינוולד, ומיטב המרצים בתחומים הנדונים שהעשירו את הבאים בדבריהם ומיטב המרצים בתחומים הנדונים שהעשירו את הבאים בדבריהם - ד"ר יצחק דהן ממארגני הכנס ותכניו סיפר כי הארגון רואה חשיבות בחיזוק הקשר עם רבני קהילות בתפוצות וטיפול מנהיגות קהילתית צעירה של דור ההמשך. הרבנית עדי סמסון חברת הארגון סיפרה על דיונים שעסקו בשאלת מקומו של רב הקהילה בנושאים החברתיים והקהילתיים והצורך לרכוש מיומנויות מתאימות לכך.

מר דוד בן נאה יו"ר הארגון הודיע כי לאור הצלחת הכנס יתקיים בע"ה כנס המשך באירופה בחודשי הקיץ באמצעותו הארגון מקווה לשמר ולהעצים את הקשר עם רבני ומנהיגי הקהילות.

תפילתנו שהארגון העולמי ימשיך להוות מקור השראה ועשייה משמעותי לבתי הכנסת והקהילות בכל אתר

ביאליק עם הראי"ה קוק

החדשה שהפך את הכתיבה לילדים לעניין שלא נועד רק לגננות. בעקבותיו באו כל האחרים – מאלתרמן ולאה גולדברג, ועד מאיר שלו ורויד גרוסמן. בספרות ההשכלה זה לא היה.

”דבר שני, הוא הציל לעם ישראל את ספרות האגדה. גם הלמדנים הליטאים וגם המשכילים בזו לספרות האגדה. ביאליק רבניצקי החזירו לה את כבודה האבוד, שהקנה לה מקום של כבוד אפילו באקדמיה. מפעל הכינוס של ביאליק הביא לנו אפילו את ‘ספר הברייה’ של חה והחידוד של דרואנוב, וגם את ‘מים נוראים’ של עגנון, שנתחברו בעידודו. שלישית, מפעלי המו”לות שלו, והנכונות לעמול גם למען ספריהם של אחרים, בהוצאות ‘מוריה’ ו’דביר’. אפשר לציין גם את יחסו ליום השבת: הוא הבין שבלי שבת אין תרבות יהודית ואין חברה ישראלית. כל זה מצטרף למכלול שבו ביאליק הוא היוצר בה”א הידיעה של התרבות היהודית הלא הלכתית. אחריו עסקו בה כמובן גם אחרים, אבל אי אפשר לדמיין את התחום הזה בלי התשתית, גם הר עיונית, של ביאליק.”

פרופ' אבנר הולצמן, מחוקריו החשובים של ביאליק, שערך בין היתר מהדורה מבוארת ומוערת של שיריו וסיפוריו, קצת מסויג: “אין ספק שביאליק היה יותר ממשורר. אבל עיקר חשיבותו, בראש ובראשונה, היא כמשורר. אלמלא היה משורר חשוב כל כך, גם שאר המפעלים שלו לא היו זוכים לתשומת לב רבה כזו. עובדה שכאשר שבעשרים שנותיו האחרונות, כשהוא כמעט חדל מלכתוב שירים – כנראה בשל התגברות הדיכאון, שאפיין אותו לאורך כל חייו – אנשים הרגישו שביאליק ‘נעלם’, אף שהוא עדיין המשיך בכל מפעליו האחרים. כלומר, גם מבחינתם השירים היו המפעל החשוב ביותר. מה שמיוחד בשירים שלו זה שהוא היה הראי שון בשירה העברית החדשה, מאז שירת תור הזהב בספרד, ששילב בין הפרטי

צילום: ששון תירם

והלאומי. שירת ההשכלה הייתה מאוד רציונלית ור עיונית, ואילו הוא חדר עמוק לתוך נפשו שלו, וחיבר בינה ובין הנפש הקולקטיבית.”

”מוחי נקרש בין ברושי היער”

כמו רבים מיוצרי התרבות העברית במזרח אירופה של המאה ה־19, גם ילדותו של ביאליק הייתה קשה וע גומה. הוא נולד בכפר קטן באוקראינה, בראשית 1873, לזוג הורים שהיו אלה נישואיהם השניים. האבא, יצחק יוסף, עבד כפקיד בעסקי היערות של המשפחה (רבים מיהודי מזרח אירופה התפרנסו מעסקי חכירה של נכסים שהיו שייכים לטייקונים לא־יהודים, בין השאר בעסקי כריתת יערות וסחר בעצים). בהיותו בן חמש, כשעסקי היערות של האב נכשלו, עברה המשפחה לעיר המחוז ז'יטומיר, שם פתח האב חנות קטנה. משלא הצליח גם בה עבר לאזור אחר של היער, ושם פתח בית מרוח.

כעבור שנתיים, כשהילד חיים נחמן בן שבע בלבד, נפטר האב, שבע ייסורים ועוגמת נפש. האם, דינה, שביאליק הקדיש לה כמה שירים אהבים במיוחד, נכ שלה בניסיונה להמשיך בהפעלת בית המרוח, והגיעה לעוני מרוד. היא מסרה את בנה לידי חותנה, יעקב משה ביאליק, שהיה איש אמיד. החיים בביתו של הסב היו קשים מאוד לביאליק, ובשיריו המאוחרים גם נתן ביטוי לכך. הסבא היה קנאי דתי וקפדן באופן כללי, וגם בני הדורים האחרים שגרו במחיצתו הרבו להת עלל בביאליק. הוא מצידו נהג לברוח מחיי היומיום הקשים אל השוטטות בחיק הטבע, שלימים מצאה גם היא את ביטויה בשיריו.

באותם ימים החל לפתח עניין בקריאת ספרות כללית. מהעיתונות התרשם שבישיבת וולוז'ין, החד שובה שבישיבות ליטא, לומדים תורה והשכלה גם יחד. הוא ביקש וקיבל את רשות סבו לנסוע לשם, אבל בבואו התאכזב לגלות שהשמועה הייתה מופ רכת: גם בוולוז'ין למדו לימודי קודש בלבד, וראשי הישיבה אף התנגדו בתוקף ליוזמת השלטונות לשלב

פרופ' אבנר הולצמן: “מה שמיוחד בשירים שלו זה שהוא היה הראשון

בשירה העברית החדשה, מאז שירת תור הזהב בספרד, ששילב בין הפרטי

והלאומי. שירת ההשכלה הייתה מאוד רציונלית ורעיונית, ואילו הוא חדר

עמוק לתוך נפשו שלו, וחיבר בינה ובין הנפש הקולקטיבית”

מקצועות חול. הוא החליט בכל זאת להישאר ביישי בה, ואף הצליח בלימודיו והתקרב לראש הישיבה, הרב נפתלי צבי יהודה ברלין (הנצי”ב). אבל ביאליק עצמו נמשך יותר לספרות הכללית ולכתיבה. באפריל 1891 התפרסם בעיתון “המליץ” מאמרו הראשון, תחת השם “רעיון הישוב”. ביאליק קרא בו ליישב את ארץ יש ראל ברוח התורה, המצוות והמוסר.

כחצי שנה לאחר מכן עזב את וולוז'ין, בדרכו לבירת התרבות העברית של אותם ימים, העיר אודסה. הוא לא סיפר למשפחתו שעזב את הישיבה, וכדי להתפרנס עבד כמלמד ב”חדר”, והחל לפרסם את שיריו בצורה שיט תית יותר. כעבור כמה חודשים, כאשר ישיבת וולוז'ין נסגרה בפקודת השלטונות משום שלא הסכימה לקבל על עצמה את גזירת לימודי החול, ביאליק כבר לא יכול היה עוד להתחמק ממשפחתו. בנוסף, ממש באותה תקר פה חלה הסבא, וביאליק חזר לביתו כדי להיות עם המי שפחה בתקופה הקשה. הסבא חי עוד כשנה נוספת, והסי פיק לדאוג לאירוסיו של ביאליק למניה לבית אוורבוך, בתו בת ה־17 של מי שהיה בעצמו סוחר עצים עשיר. לזוג לא נולדו מעולם ילדים, ולימים נודע שביאליק קיים בימי חייו כמה רומנים מחוץ לנישואים.

החתונה עצמה נערכה אחרי מות הסבא. ביאליק עבר לבית חותנו בעיירה קורוטישוב, ונכנס לעסי קי העצים. החותן רכש בשבילו חלקת יער, והוא עבד בה במהלך ימות השבוע, בבדידות גמורה. רק בשב תות חזר לחיק משפחתו. הבדידות סייעה לו להתמ סר לכתיבה, ובתקופה הזו הוא אכן החל להתפרסם כמשורר שמפרסם שירים לא מעטים על פני כתבי עת ועיתונים שונים. אבל חיי הבדידות ביער, הרחק מחברת אנשים בכלל ואנשי ספרות בפרט, היו קשים לו. כשביקש מחברו מימי אודסה, יהושע חנא רבניצקי (שותפו להרבה מפעלי מו”לות ועריכה, ובראשם ספר האגדה), לשלוח לו את קובץ המסות של אחר העם, הוא כתב לו בין השאר: “מתאוה אנוכי לזעזע מעט את מוחי שנקרש בין ברושי היער הנדרס, שאני קופא בו כפרא בודד.”

בסופו של דבר גם עסקי היער לא האירו פנים לביאליק, וכעבור קרוב לארבע שנים ביער הוא קיבל משרת מורה בעיר סוסנוביץ שבדרום פולין, בעוד אשתו נשארת לגור בבית הוריה. הפרנסה שם הייתה טובה, אבל את העיר ותושביה הבורגנים לא אהב. מסוסנוביץ הוא שלח לפרסום בידחון “השילוח” את שיר התוכחה הראשון שלו, ראשון מגי רבים, “אכן חציר העם.”

כעבור שלוש שנים נוספות, בשנת 1900, החליט להשתקע סופית באודסה, ושם אמנם נשאר לגור במשך 21 שנים. הוא החל לעבוד כמורה ראשי ומפקח ב”חדר המתוקן” (“חדר” עם לימודי חול, שהקימו משכילי אוד סה), ובמקביל לא זנח את יצר המסחר ופתח גם חנות למכירת עצים ופחמים. באודסה, מרכז התרבות העברית באותם ימים, פרחו יצירתו ומעמדו הספרותי, ובכלל זה גם מעמדו כמו”ל של כמה הוצאות ספרים וכתבי עת ספרותיים, שפתח וסגר לאורך השנים.

עסקי המו”לות חיברו בין שתי אהבותיו של ביאליק: אהבתו לספרות ולשפה העברית, והניסיון שרכש בתחום העסקי. אף שכמה פעמים בחייו נכשל כישלונות עסקיים, נראה שאהב את היומיות והמסחר. נכונותו לעסוק בתחום הזה השפיעה גם על מעמדו, בהיותו מי שיכול לספק (או למנוע) במה ליוצרים אחרים, שלא ניחנו כמותו בניסיון או מוטיבציה עסקית.

הלם קישינב

באפריל 1903, במוצאי חג הפסח, התחולל בעיר קישינב, בירת בסרביה, פוגרום רצחני. בעולם שאחרי השואה, פוגרום קישינב יכול להיחשב כאירוע “זניח” כמעט: 49 יהודים נרצחו בו, ומאות נפצעו. אבל בזמן אמת – כאשר רוחות הציונות מפעמות, יישובים חדשים מוקמים בארץ ישראל מזה כעשרים שנה, וגם הציונות

בס"ד

במלאת שנתיים
לעלייתו לגנזי מרומים
של

הרב יהודה-הרצל הנקין זצ"ל יתקיים ערב לכבוד

היציאה לאור של מהדורה מחודשת ומאירה של

שו"ת בני בנים חלק א

ביום שני כג טבת (16.01)
בשעה 19:15 במדרשת נשמת,
ברל לוקר 26א, ירושלים

בין הרבנים הדוברים:

הרב יעקב שפירא שליט"א, ראש ישיבת מרכז הרב
הרב ברוך גיגי שליט"א, ראש ישיבת הר עציון
הרב דאם הכהן שליט"א, ראש ישיבת עותניאל
הרב יצחק מאיר יעבץ שליט"א, נציג המערכת

הנחה מיוחדת לרגל ההשקה
להזמנות: misrad@nishmat.net

הישיבה נפרדת | הציבור מוזמן

ישיבת וולוז'ין, שביאליק למד בה בצעירותו

כדי לבסס את עסקי המו"לות שלו לפני שיעלה לארץ, אבל התקופה הזו התמשכה לשלוש שנים. רק במרץ 1924, בהיותו בן 51, הגיע המשורר הלאומי לארץ ישראל כדי להתיישב בה (לפני כן קיים רק ביקור אחד בארץ, בשנת 1909). הוא התקבל כאן בכבוד מלכים, והרחוב התל-אביבי שבו בחר לגור אפילו קיבל את שמו בטקס חגיגי. באפריל 1925 הוא נאם בטקס הפתיחה של האוניברסיטה העברית בירושלים והתמנה לחבר הנאמנים של המוסד החדש (המונח הזה עצמו היה הצעה של ביאליק, כביטוי עברי למונח הלועזי קורטוריון; ביאליק היה אחראי בימי חייו לעור כמה מילים עבריות, כגון מטוס, תגובה, גחלילית, שלרג, פקה, מצלמה, יבוא ויציאה).

בארץ ישראל הפך ביאליק לרמות מרכזית בחיי הספרות והתרבות. פטרונו, אחד העם, היה אז בשנר תיו האחרונות, וביאליק כבר האפיל עליו. הוא המשיך בעסקי המו"לות, הפעם גם באמצעות אגודת הסופרים העבריים, כשייסד את ביטאונה של האגודה, "מאז וניים", היוצא לאור עד היום; כתב העת הזה התחדר בעיקר ב"כתובים", שערך אברהם שלונסקי. בין ביאליק לשלונסקי התקיימו כמה מחלוקות גדולות; העיקרית שבהן הייתה ביחס לשפת היידיש. שלונסקי קי, החלוץ ואיש השומר הצעיר, בו לשפה הגלותית, ואילו ביאליק, העירוני הבורגני, שחי כמעט כל ימיו בין יהודי הגולה, ביקש דווקא להעריך את חשיבותה. במהלך עשר שנותיו בארץ חלה ביאליק במחלת כליות קשה, שהציקה לו מאוד. הוא יצא לכמה תקופות במעיינות מרפא באירופה, וב־1934 אף נסע לגני תוח בווינה. הניתוח הצליח, אבל החולה מת מהתקף לב כתוצאה מקריש דם שחסם את ליבו. וכך, כמו הרצל לפניו, נפטר ביאליק על אדמת נכד, ורק ארדנו הגיע חזרה לארץ, תוך שהוא זוכה ללווייה המונית, הגדולה בהלוויות שנערכה עד אז בארץ ישראל (כמאה אלף משתתפים, שהיו אז כמחצית מן היהודים בכל רחבי הארץ). הוא נקבר בבית הקברות הישן ברחוב טרומפל־דור, ממש ליד קברו של מורו ופטרונו הגדול, אחד העם.

ציונות תרבותית

ביאליק היה תומך גדול בתנועה הציונית ומפעלה, אבל את פעילותו שלו העדיף למקד בתחום התרבותי. מהבחינה הזו הוא היה תלמידו הנאמן של אחד העם, שטען כלפי הרצל שארץ ישראל לעולם לא תוכל להיות בית למיליוני היהודים החיים בגולה, ולכן חשוב למקד את המאמץ הציוני בהפיכת הארץ למרכז תרבותי ורוחני חלופי לעולם התורה של מוצא אירופה, שרוב היהודים כבר לא רצו להמשיך אותו. ביאליק

את עסקי הוצאת הספרים "מוריה" שהקים. אלה היו שנות יצירה קדחתניות עבורו; הן בכתביה, הן בעריכה והן בעסקי המו"לות. כל כך התעייף, עד שבספטמבר 1911 חש שכבר אין לו כוח לכתוב שירים. הוא פרסם שיר קינה בשם "צנח לו זלזל", על התחושה הזו עצמה, ובמשך ארבע שנים לא כתב שיר אחד נוסף. בסוף 1912 העיד על עצמו במכתב: "אין לי פנאי לנשום... מטופל אני בעבודה חיצונית ובנרדודי נפש פנימיים עד לבלי נשוא". שנה לאחר מכן זכה להוקרה מעניינת על פועלו: בעקבות זכייתו של המרשור ההורי רבינדרנאת טאגור בפרס נובל לספרות, עלה בעולם הספרות העברית הרעיון שאולי ועדת פרס נובל כבר בשלה להעניק את הפרס גם ליוצרים שאינם מערביים, והמועמד העברי לפרס היוקרתי היה כמוכן ביאליק. הרעיון עורר ויכוח גדול וגרר כמה תגובות לעגניות, והיוזמה גוועה עוד לפני שמומשה. בשנות מלחמת העולם הראשונה נפגעה הפעילות המו"לית של ביאליק, וכך גם יצירתו השירית. ביאליק כתב אמנם כמה שירים במהלך המלחמה, אבל מכאן ועד מותו פרסם רק שירים מעטים, ואת עיקר עבודתו הקדיש לפעילותו החוץ־ספרותית, כמו כתיבת מסות הגותיות בענייני שפה ותרבות (בהן "גילוי וכי־סוי בלשון" ו"הלכה ואגדה"), ויצירת מפעל "הכינוס" של אוצרות התרבות היהודית לדורותיה. בין השאר החל עם רבניצקי במפעל כינוס בן שבעה כרכים של שירי אבן־גבירול, ובמפעל דומה לשירי ר' משה אבן־עזרא. את אלה הוציא בהוצאה החדשה שיוזם למטרה זו עצמה, הוצאת דביר.

אחרי המלחמה התקיימה ברוסיה מלחמת אזרחים בין הקומוניסטים, שכינו בולשביקים, והכוחות שהתנגדו להם. באותה תקופה ביאליק נאסר לזמן־מה, וברחבי העולם נפוצו שמועות שנרצח. כמה הספרים כבר הספיקו להתפרסם לפני ששוחרר והתגלה שנישאר בחיים. רבים מאנשי הצמרת בשלטון הקומוניסטי החדש היו יהודים, בהם גם מעריצים של ביאליק, והדרבר אפשר לו לצאת במשלחת למוסקבה ולבקש אישור ליציאתם של כמה משפחות סופרים עבריים מרוסיה אל המערב. בסיועו של הסופר הרוסי מקסים גורקי, אף הוא ממעריציו של ביאליק, האישור התקבל, וביוני 1921 עלו תריסר משפחות סופרים ומשוררים עבריים – בהם שאול טשרניחובסקי, אביגדור המאירי, אלתר דרויאנוב, רבניצקי וביאליק – על ספינה מאודסה לאיסטנבול. כמה מאנשי הקבוצה, בהם רבניצקי, מיהרו להמשיך משם לארץ ישראל.

ביאליק, המשורר הלאומי, השתייך דווקא למתמהמהים. הוא תכנן לנסוע לגרמניה למשך חודשיים,

המדינית חוגגת שש שנות קיום – פוגרום קישינב חולל תדהמה וזעם עצומים, ולמעשה היה הגורם המחולל של העלייה השנייה, שהחלה כמה חודשים אחר כך. גם ביאליק התמלא זעם והיה המום מן הפוגרום, וכתגובה ספונטנית־כמעט כתב את אחד משיריו המפורסמים, "על השחיטה":

שְׁמַיִם, בְּקֶשׁוֹ רַחֲמִים עָלַי! אִם יֵשׁ בָּכֶם אֵל וְלֹאֵל
בָּכֶם נְתִיב/ וְאִנִּי לֹא מַצְאֵתִיו/ הִתְפַּלְלוּ אַתֶּם עָלַי!...
וְאִם יֵשׁ צָדֵק - יוֹפֵעַ מִיָּד! אַךְ אִם אַחֲרֵי הַשְׁמָדִי
מִתְחַת רְקִיעַ/ הַצֶּדֶק יוֹפִיעַ/ יִמָּגֵר נָא כְּסָאוֹ לְעַד!...
וְאֶרֶז הָאוֹמֵר: נִקֵּם! נִקְמוּהוּ כְּזֹאת, נִקְמֵת דָּם יָלַד
קֶטֶן/ עוֹד לֹא בָּרָא הַשָּׁטָן!...

אבל בכך לא הסתיים עיסוקו של ביאליק בפוגרום. כמי שכבר היה אז, בהיותו בן 30, איש ציבור בעל מעמד, הוא נבחר לעמוד בראש משלחת שנסעה לקישינב, כחודשיים לאחר הטבח, כדי לאסוף עדויות על הטבח ולפרסם ספר על הפרעות. הספר מעולם לא פרסם, אבל על בסיס הדברים שראה במשך חמשת השבועות שבהם שהה באודסה, כתב ביאליק את הפואמה "בעיר ההרגה", שבה הוא מתאר ללא כחל ושרק את מראות הווועה:

קוֹם לָךְ לָךְ אֶל עִיר הַהֲרָגָה וּבֹאת אֶל הַחֲצֹרוֹת/
וּבְעֵינֶיךָ תִּרְאֶה וּבִידְךָ תִּמְשֹׁשׁ עַל הַגְּדֹרוֹת/ וְעַל הַעֲצִים
וְעַל הָאֲבָנִים וְעַל גְּבֵי טִיחַ הַכְּתָלִים/ אֶת הַדָּם הַקָּרוֹשׁ
וְאֶת הַמֶּנֶח הַנִּקְשָׁה שֶׁל הַחֲלָלִים... וּבְרַחֲתָּ וּבֹאת אֶל
חֶצֶר, וְהַחֲצֵר גֵּל בּוֹ -/ עַל הַגֵּל הַזֶּה נִעְרְפוּ שְׁנַיִם: יְהוּדִי
וְכֻלָּבוֹ./ קְרִידִם אֶחָד עָרְפָם וְאֵל אֲשֶׁפָה אֶחָת הוֹטְלוּ/
וּבְעֶרְבַּ דָּם שְׁנֵיהֶם יִחַטְטוּ חַיִּירִים וַיִּתְּגוּלְלוּ!...

מה שהחריד את לב קוראי הפואמה לא היו רק התיאורים הקשים, אלא גם הכעס שביטא ביאליק כלפי הנרצחים עצמם, על חוסר האונים הנורא שלהם: מְנוּסֵת עֲכָבְרִים נָסוּ וּמִחֻבָּא פְּשָׁשִׁים הִחֻבָּאוּ./ וַיְמוּתוּ
מוֹת כְּלָבִים שֶׁם בְּאֶשֶׁר נִמְצָא/ וּמִחֹר לְבָקֶר - וַיֵּצֵא הֶבֶן
הַפְּלִיט/ וּמִצָּא שֶׁם פֶּגֶר אֲבִיו מִגְּאֹל וּנְמָאס/ וְלָמָּה תִּבְקֶה
בְּן אָדָם, וְלָמָּה תִּלְיֵט/ אֶת פְּנִיָּה בְּכַפָּה? - חֲרֹק שְׁנַיִם
וְהַמָּס!...//... וַיֵּצֵר לִי עֲלִיכֶם, בְּנִי, וְלִבִּי לְבִי עֲלִיכֶם:/
חֲלָלִיכֶם חֲלָלִי חֲנָם, וְגַם אֲנִי וְגַם אַתֶּם/ לֹא יִדְעֻנוּ לָמָּה
מָתָם וְעַל מִי וְעַל מָה מָתָם/ וְאִין טַעַם לְמוֹתְכֶם כְּמוֹ אִין
טַעַם לְחַיִּיכֶם...

פרופ' אבנר הולצמן, במהדורתו המבוארת לכל שירי ביאליק, כותב שהשיר הזה של ביאליק היה כשי לעצמו וזו משמעותי לתנועת הגנה עצמית שקמה באותם ימים בקרב יהודי רוסיה. תנועה זו הייתה ליימים גם הבסיס לארגוני ההגנה העצמית של היישוב היהודי בארץ, שכולה תוצרת אנשי העלייה השנייה: מ"בר גיורא" ו"השומר" ועד ארגון ההגנה, שלימים היה הבסיס לצה"ל. מצד שני, כותב הולצמן, "בעיר ההרגה" שימש גם בסיס לדימוי הנחות והבוזי של יהודי הגולה, שייצר לימים את דימוי "כצאן לטבח" של נרצחי השואה, ואת הניכור של היישוב העברי בארץ כלפיהם. באופן אישי, השירים שכתב ביאליק סביב פוגרום קישינב, יחד עם מסה מחמיאה שפרסם זמן קצר קודם לכן פרופ' יוסף קלוזנר על המהדורה הראשונה של שירי ביאליק, הם שקיבעו את מעמדו של ביאליק כמשורר הלאומי.

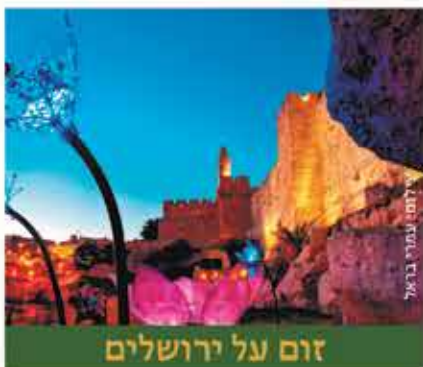
ספינה של סופרים

כשנה לאחר פוגרום קישינב היה קלוזנר אחראי לתפנית נוספת במעמדו של ביאליק. קלוזנר החליף אז את אחד העם בתפקיד עורך "השילוח", כתב העת העברי החשוב ביותר במוצח אירופה, והוא הזמין את ביאליק לעבוד כעורך מדור הספרות בירחון. לשם כך נסע ביאליק לוורשה, מקום משכנה של מערכת השילוח. בשנה שבה שהה שם החל לעבוד עם ידידו רבניצקי על ספר האגדה והחל גם בכתיבת פירוש למשנה, שממנו יספיק לכתוב רק פירוש לסדר ורעים. כעבור שנה חזר לאודסה, והמשיך משם הן את עבודתו ב"השילוח" והן

ברל כצלנסון
צילום: זלוטן קלוגר, לע"מ

הצטרפו לקורסי ההרצאות בזום של יד יצחק בן-צבי חורף תשפ"ג 2023

זום על ירושלים

**פינות נסתרות
ופנינים חבויות בעיר**
בין המרצים: ד"ר מיכל אורן,
שי בייטנר, תמר הירדני,
שמוליק לנגר, ד"ר יוסי שפנייר

האוקראינים

**סופרים, משוררים ומנהיגים
ציוניים מאוקראינה**
המרצים: ד"ר רוחמה אלבג,
בלהה בן-אליהו,
ד"ר מרדכי יושקובסקי

'משפיענים' בימי בית שני

**דמויות שהטביעו חותם על
עם ישראל וארץ ישראל**
בין המרצים: פרופ' טל אילן,
ד"ר אורי אמיתי, ד"ר מאיר בן-שחר,
ד"ר חנן בירנבאום,
פרופ' ישעיהו גפני, פרופ' כנה ורמן

בדרך למלחמת יום הכיפורים

**מבט היסטורי-ביקורתי
על השנים 1967-1973**
בין המרצים: פרופ' יואב גלבר,
פרופ' חנה יבלונקה,
פרופ' אברהם סלע,
פרופ' מעוז עזריהו, ד"ר חגי צורף

העשור הראשון

שנות ה-50 בישראל במבט מחדש
בין המרצים: פרופ' ארנון גולן,
פרופ' אסתר מאיר-גליצנשטיין,
פרופ' חיים סעדון,
ד"ר אבי פיקאר

מזרח אירופה ויהודיה

**אירועים ותהליכים בקהילות
מזרח אירופה במאה ה-19**
בין המרצים: פרופ' עמנואל אטקס,
פרופ' חיים באר, פרופ' בני בראון,
ד"ר רוני באר-מרקס, פרופ' מוטי זלקין

ודבר זה ייעשה אם לא נגרש מהלשון את כל הנשמות ששכנו בתוכה אלפי שנים.

כלומר, יש לחבר את השפה למקורותיה הראשונים, להקשרים שבהם התחברה. גם זו הייתה מבחינתו סיבה מרכזית למפעל "הכ"י נוס", שנועד לחבר את המוני בית ישראל לספרים המרכזיים של תרבותם.

ביחסו אל מה שראוי ללמוד מן התרבות היהודית העתיקה, היה ביאליק רדיקלי יותר גם ממורו אחר העם. בעוד אחר העם מבקש ללמוד מן התרבות היהודית את תפישותיה המוסריות, מה שכונה "מוסר הנביאים", ביאליק תבע ללמוד ממנה גם את חשיבותה של ההלכה; לא שמירת השולחן ערוך על סעיפיו, אבל בהחלט תרגומם של עקרונות הלאומיות העברית החדשה לשפה הלכתית, ולא רק שפה ערכית מופשטת. במאמרו הגי' דול "הלכה ואגדה" כתב כך:

ההלכה היא אפוא מעשה יצירה לא פחות מן האגדה. אומנותה היא הגדולה שבכולם: אומנות החיים וארחות חיים. חמרה - האדם החי לכל יציר לבבו; אמצעיה - החינוך האישי, החברתי והלאומי; ופריה - שלשלת ימים רצופים של חיים ומעשים נאים, פלוס אורח חיים בין מעקשים ועקלקלות של יחיד ורבים, הויה נאה של האדם בעולם, מהלך חיים מתוקן.

ביאליק אף תבע לראות את עולם המושגים היהודי לא בהקשרו הרתי המקורי בלבד, אלא כאוצר של מושגי תרבות כלל-אנושיים: כל זמן שאנו נראה את אוצר המושגים המ-קוריים שלנו כמושגים דתיים, מצומצמים, צרים, ולא נתפוס אותם באופן פשוט, ישר, טבעי, כמושגים כלליים של תרבות אנושית - זה סימן דלות לא למושגים הללו ולצורות הספרות הללו, אלא סימן שאנו עדיין לא נגאלנו, לא שחררנו את עצמנו ולא עכלנו עוד את המושגים.

מגן השבת

בין כל מושגי וערכי התרבות היהודית היה לביאליק יחס מיוחד אל השבת. בשבע שנותיו האחרונות יצר בתליאביי מוסד מיוחד של "עונג שבת", שמשתתפו זכרו אותו שנים רבות אחר כך: מוסד של מפגשים אינטלקטואליים קבועים בלילות שבת, שכלל הרצאות, דברי תורה וקריאת שירה. בשלב מסוים אף קיבל תרומה מיוחדת כדי להקים בניין מיוחד לשיכון אירועי "עונג שבת", מוסד שזכה לכינוי "אוהל שם".

בעניין השבת נהג ביאליק כאחרון הקנאים הדתיים. כשנתקל במאמר המתאר את עבודת חלוצי הקיבוצים בשבת, הוא נחרד ממש וכתב למערכת "גיב הקבוצה":

לא אכחד מכם, חבריי, כי המאמר על שבת ושבתון במחברת האחרונה גרם לי צער מרובה. האמנם עד כדי כך הגיעו הדברים אצלכם? הטרם יבינו אלה המחללים את השבת בזדון וביד רמה, בצורה פרועה כזאת, עד כמה יש במעשיהם מן הפראות והנבלה?

גם לא התאמץ מדי ליטול חלק בקונגרסים הציוניים שהתקיימו בימי חייו.

בימי הקונגרס הציוני הראשון היה ביאליק איש צעיר בן 26, ועסוק בעבודתו כמורה בסוסנוביץ. הוא עוד לא היה מספיק מוכר כדי לזכות במעמד שם. אבל האדישות שגילו המוני בית ישראל למפעל הציוני הוציאה אותו מדעתו, והוא הגיב עליה בשיר נוקב שכבר הוזכרנו, "אכן חציר העם". בשיר הזה באה לידי ביטוי הוזהרותו עם כאב האומה ועם חרולונה. השיר נחשב לשיר הזעם והתריסרה הראשון (מני רבים) של ביאליק, אותו ז'אנר שאחראי אולי יותר מכול להכתרתו כ"משורר הלאומי". הוא ראה עצמו כמעין נביא מודרני, וכנראה משום כך הכותרת שבחר לשיר הייתה מנבואת ישעיהו (שה) ביטוי "אכן חציר העם" מופיע באחת מני בואותיו. וכך הוא נפתח:

אֶכֶן חֲצִיר הָעָם, יָבֵשׁ הָיָה פְּעֵץ/ אֶכֶן חָלַל הָעָם, חָלַל כִּבְדִּי אֵין קֵץ/ אֲשֶׁר יִרְעַם קוֹל אֶל גַּם מִפֶּה גַם מִשֵּׁם -/ וְלֹא נָע וְלֹא נָע וְלֹא חָרַד הָעָם.

ביאליק השתתף רק בשלושה קונגרסי סים ציוניים מתוך 18 שהתקיימו בימי חייו: ב-1907, ב-1913, וב-1931. באחרון היה עד לדרמה הגדולה של הוויכוח בין נשיא התנועה הציונית חיים ויצמן, שביאליק היה קרוב להשקפתו, ובין התנועה הרוויזיוניסטית בראשות זאב ז'בוטינסקי. הוויכוח המר בין השניים, כמו גם ביקורתו של דוד בן-גוריון כלפי ויצמן, הביאה להדחתו של ויצמן מראש שות התנועה הציונית. ביאליק הנחרד כתב שוב את אחד משירי הזעם שלו:

רֵאִיתִיכֶם שׁוֹב בְּקֶצֶר יָדְכֶם וּלְבָבִי סָף דָּמָה./ אֵיכָה דִלְתֶם פְּתָאם, אֵיכָה חִדְלְתֶם יִשְׁעִי!/ אֵיכָה נִעְזַבְתֶּם בְּדָד, אֲבָדִי עֶצְה וְנִתְּיָה./ לֹלָּא מְחֻזָּן וּמְשִׁיב נֶפֶשׁ וְלֹלָּא מְכֻוֵּן צֶעֶד.

בשני העשורים האחרונים לחייו עסק ביאליק פחות בשירה ויותר בעסקי ציבור שונים ובהם מו"לות, כינוס ספרי מופת מן התרבות העברית העתיקה וארגון מפעלי תרבות. בנוסף, הוא הקדיש חלק ניכר מזמנו באותן שנים לכתביבת המסות הגדולות שלו, שכמה מהן מהוות עד היום נכסי צאן ברזל של התרבות העברית.

במאמר שכתב על תפיסת ההלכה של ביאליק, מדגיש איש החינוך שי זרחי שביאליק שאף לכך שגם השפה העברית המתחדשת תשמר את מעמד הקדושה שלה; הפעם לא בהקשר של קדושה רתית, אלא קדושה תרבותית. כפי שכתב במאמרו "קודש וחול":

האידיאל של הדיבור העברי אינו צריך להיות דיבור של חול, אלא קודש. יש פלוגתא בדבר, מה חשוב ממה: השבת או ששת ימי המעשה המשמשים את שבת המלכה. מפני שיום זה הוא יום של חיים עליונים. לפיכך חושב אני כי הלשון בתור לשון אינה יכולה להיות אידיאל. עלינו לברוא וליצור בתוך הלשון ולהעלותה ללשון הקודש.

בעולם ההתחדשות היהודית נודע לביאליק תפקיד מפתח. רבים

מאנשיה - במכילות הקדם צבאיות ובבתי מדרש חילוניים ומשותפים

- חוזרים לכתביו ומוצאים בהם, ובמפעל הכינוס שלו, את הדרך שבה

יתמודדו גם הם עם מכאוביהם התרבותיים

"יש צימאון אדיר לביאליק"

האם ביאליק עדיין יכול להיחשב "משורר לאומי", איך צריך ללמד אותו כדי למשוך ליצירתו צעירים בימינו, וכיצד תפיסת השבת שלו ממשיכה לפעום גם במדינת ישראל של זמננו. שיחה עם שניים ששוקדים כל ימות השנה על הנחלת מורשתו, במסגרת בית ביאליק בתל-אביב / פנינה גפן / צילום: אריק סולטן

"ביאליק רלוונטי כי הוא נוגע בנפש של כולם". יקיר בן-משה ויהודית דנון

האנושית גם היום – שירי אהבה, טבע, ילדות. הוא אחד הראשונים שכתב שירי ילדים עבריים, ושירה חזקה ונרגעת שעוסקת בילדות.

"את הדבר הגדול בעיניי בשירה שלו הייתי מגדיר במילה אחת: אילמות. כמה שנים אחרי שהתחיל לכתוב, כבר משתררת איוו מלנכוליה ומועקה בשירים שלו. כמו שכתב בשיר 'ביום קיץ יום חום': 'אך קבא תוד הַסְתּוֹ, פִּימִי סְגִירִי וְעֵב / עֲמוֹם שׁוֹמֵם הִקְוִם, רָפֵשׁ הוֹלֵךְ וְרֵב... בְּשִׁמְמוֹן הָהָ אַחֲפֵץ פֶּדֶד הָיוֹת... אֵל תִּרְאֵנִי עֵין זָר, זָר לֹא יָבִין אֶת זֹאת'. הוא משורר שמתחיל לדבר על השתיקה והעצבות, ויש איוו בועה פנימית שהולכת ומתרחבת אצלו. השירה של ביאליק מתפרסת על פני 20 שנה בלבד, מ־1891 ועד 1911, אז כבר ממש רואים את השיקפה הולכת ופושטת. אחרי 'צנח לו זלול' הוא כבר דמם לגמרי. כשערים לכך ועוקבים אחר שיריו, פוגשים אדם שמדבר על החולשה שלו. ביאליק הוא משורר על גבול התבוסה, ובו בזמן משורר העליצות והתחיה.

"השירה שלו רלוונטית דווקא בגלל שהוא מחזיק את שני הקצוות", ממשיך בן-משה. "הוא משורר מאוד אמביוולנטי ולא חד-ממדי. השירה של נתן זך, למשל, חד-ממדית. יש לו את המודל שלו, וכל השירה שלו כפוף לה. ביאליק, לעומתו, מאוד מורכב. הוא משורר של פרויקטים ופיוצולים, לא משורר של אראו אלא של גם וגם. בשירה שלו יש גם מלנכוליה וגם עליצות. גם בחור ישיבה שמבקש להסתופף תחת כנפי השכינה, וגם אדם שמחפש לצאת משם ולהגיע למקומות אחרים. הוא גם שליח ציבור וגם הולך נגד הציבור. מה שנפלא כל כך זה שביאליק מחזיק את שני הקולות הללו יחד. הוא לא בא לחסל אחד מהם. הוא מקבל את הפיוצול ואת המורכבות הזו, והרבה מהשירים נשארים באיזה מתח מאוד חזק, בחיכוך בין שני הכוחות הללו: מצד אחד כוח של תחיה ועשייה – רואים את זה בקצב, בלשון, במאזווריות – מצד שני איוו הרמת ידיים, חולשה ותבוסה."

כדי להנגיש את ביאליק בימינו, סבור בן-משה, "צריך לספר את סיפור חייו באופן אחר. פחות ללכת לתקופת הישיבה שלו ולנטישה, אלא לגעת בלבטים

רימו אותי' בשיר 'הכניסני', וגם בלאומי, עם 'למתנדר בים בעם', שנועד לעורר את החלוצים הציונים. שירה שמצליחה להכיל את הניגודים הפנימיים, ואת הפרט והכלל גם יחד.

"הרלוונטיות שלו באה לידי ביטוי גם בפן החברתי. בנאום המפורסם שנשא לפני שיצא לנתיח בווינה, שממנו לא שב, הוא מדבר על דברים שנרמזה כאילו נכח תבו היום: מחירי הדיו, הפערים החברתיים, המאבקים המפלגתיים ושנאת החינם שמתפשטת בקרב העם. אי אפשר להאמין שזה נאמר לפני תשעים שנה, ורלוונטי באופן מדהים גם למציאות שלנו."

משורר התחיה והמלנכוליה

בבית ביאליק בתל-אביב, השוכן בבית שבו התגרר המשורר בחייו, עוסקים בכל ימות השנה במורשתו. במקום פועלים מוזיאון, ארכיון ומרכז תרבות, שעם השנים מייצב עצמו כמוסד מרכזי ושוקק לאירועי ספרות, המארח השקות ספרים ועדבי עיון. לרגל שנת ה־150 להולדת ביאליק יקיים המוסד שורת אירועים שיתקיימו לאורך השנה סביב שיריו, מורשתו והגותו, ובהם אירוע אופרה שייערך בבית העלמין באזכרה לביאליק, כמה תערוכות אמנות שיתקיימו בזיקה לביאליק, גיליון מיוחד של כתב העת "מאוננים" שיוקדש לו, וסדרת סרטונים של שירי פעוטות מאת ביאליק בלחן ובביצוע של אמנית הקול ויקטוריה חנה. גולת הכותרת היא השקת אתר ובו כל חומרי הארכיון מונגשים לציבור הרחב, לרגל יום הולדתו בעשרה בטבת. המיזם כולו מתקיים בשיתוף פעולה עם עיריית תל אביב, ובהובלתה של איילת ביתן שלונסקי, אוצרת ראשית ומנהלת מתחם ביאליק בבית ביאליק.

המשורר יקיר בן-משה הוא מנהל אירועי הספרות בבית ביאליק. אני מבקשת גם ממנו להתייחס לתואר "משורר לאומי" ולרלוונטיות שלו בימינו ביחס לביאליק. "ביאליק רלוונטי כי הוא נוגע בנפש של כולם", הוא משיב. "הוא הצליח לכתוב על מה שהטריד את הנוער ואת בני דורו באותן שנים, ואלו דברים שנוגעים בנפש

הפואמה 'פֶּעִיר הַהֲרָגָה', מיצירותיו הירועות של ביאליק, פורסמה בקיץ 1903, בעקבות פרעות קישינב, ועוררה הדים עזים בקהילות היהודיות במזרח אירופה. היא תורגמה במהרה ליידיש ולרוסית, ורבים יצאו מגדרם כדי להלל אותה. ההיסטוריון הנודע יוסף קלאוזנר העיד על עצמו שלאחר המפגש הראשון עם קינתו העזה של ביאליק הוא לא אכל ולא ישן במשך שלושה ימים, ורק קרא ובכה, קרא ובכה. היצירה הזו היא שגרמה לו לקבוע: "הנה לפנינו משורר לאומי". הגדרה זו, שמוזהה עם ביאליק עד ימינו, הציבה אותו לצד שייקספיר, פושקין, גתה ואחרים שזכו למעמד-על כזה, כל אחד בעמו.

ציון 150 שנה להולדתו של ביאליק הוא הזדמנות לשאול: שירתו של ביאליק אכן ביטאה מסרים גדולים לבני תקופתו, אך עד כמה היא רלוונטית בימינו ואיזה תוכן היא מביעה בעבורנו? והאם התואר הרם שניתן לו, "המשורר הלאומי", עודנו מוצדק?

מיהודית דנון, מנהלת ארכיון בית ביאליק, אני למדה שביאליק עצמו העלה את שאלת הרלוונטיות. "בשיחה עם הצייר חיים גליקסברג, שהיה חברו הקרוב", מספרת דנון, "ביאליק העלה בפניו את התהיה 'מי יודע אם בעוד חמישים שנה יקראו את שירי, גדולים וטובים ממני נשכחו'. אבל המציאות משקפת שהחששות היו לשווא", משוכנעת דנון. "יש צימאון אדיר לביאליק".

דנון מגדירה את שירת ביאליק "זועמת ומלטפת, פותחת פצעים וחובשת אותם בו זמנית". היא מצטטת את בן-גוריון, שכינה את ביאליק "המדריך של העם", ומסבירה את משמעות הביטוי: "הגדלות של ביאליק היא לא רק ספרותית אלא גם רוחנית. זו באמת תופעה חד-פעמית. ביאליק מצליח להיות בריזמנית גם מאוד לאומי וגם מאוד אישי. מצד אחד לרבר על פצע וכאב של עם אחרי פוגרום קישינב, ומצד שני להצליח בקרב רבנות בכעס וזעם על חוסר ההתגוננות שלהם. זו אולי הפעם הראשונה שבספרות העברית נוגעים במורכבות. הוא מצליח לראות מה שבין לבין, לא להיות רק צורך או רק כואב. זו שירה שנוגעת גם באישי, כמו 'הכוכבים

לאה גולדברג
צילום: דוד אלדן, 'לע"מ"

150 שנה
להולדת
ח"נ ביאליק

לוקח את דנטה בדרך אל השאול. הדבר השני הוא שביאליק מאשים את הקורבנות שלא הגנו על עצמם, כועס עליהם ואף לועג להם. כשי קלאוזנר מעניק לו את התואר 'משורר לאומי' בעקבות הפואמה הזו, הוא מזוהה את הייחודיות והעוצמה המילולית של ביאליק".

איך מיישבים את הפער בין גדולת שירתו של ביאליק לעובדה שכל כך מעט מהם מוכרים היום? נדמה ששיריו של אלתרמן, למשל, תפסו יותר במבדחן הזמן. גם בחומ"ד לומדים רק שיר אחד של ביאליק, "הכניסני".

בך-משה: "ראשית, שירי הילדים של ביאליק הפכו על-זמניים. אלו שירים שיהיו לנצח. אני גר בתל-אביב, ובדרך לעבודה, כשאני חולף על פני גן מאיר, אני תמיד שומע שירת 'נר נר'. את השיר הזה ישירו שנה אחרי שנה, דור אחרי דור. חלק משיריו הפכו לחלק מהדיאקאיי המוויקי לי לילדים. אני חושב שהאסון של ביאליק זה שהוא נכנס למערכת החינוך. זה הרחיק אנשים מהשירה שלו. מורים לא יודעים איך ללמד אותו. יש איזו אוטומטיות בהוראת השירה שלו. מדברים עליו באופן נוקשה וקפוא, ומלמדים אותו באופן שגוי. מדברים למשל על הגישה הדומנטית בשירה שלו, ומפספסים את העומק, המורכבות והחולשה שלו.

"הכניסני", למשל, זה בכלל לא שיר אהבה, כמו שנהוג ללמד. זה שיר ששואל את השאלה הקיומית והמצמיתת היכן הנעורים שלי, היכן כוח החיים שלי, היכן הארוס והליבירו שלי. הוא אומר 'הכוכבים רמו אותי, היה חלום אך גם הוא עבר, עתה אין לי כלום בעולם, אין לי דבר'. אחרי המילים האלה הוא שותק ורק חוזר לבית הראשון מחדש. כשאתה מבין את זה כנער, אתה פתאום מבין אותו כבן אדם ולא כאייקון. אני חושב שאם כנער צעיר הייתי פוגש אותו כאדם שיש בו היסוס ומורכבות, הייתי מתחבר אליו. בעיניי צריך לעשות רוויזיה ולגעת בביאליק מלמטה, לא מלמעלה. לגעת בו כאדם ולא כסמל".

דנון: "ביאליק הוא פרה קדושה שנשחטת בכל דור ומוכתרת מחדש וחוזר חלילה. במב"ח הזמן רואים שהוא חלחל היטב. יש לנו את ביאליק בדיאקאיי כבר מילדות. לאה גול-דברג כתבה שאלו יצירות שבהן ביאליק החד זיר לעם ישראל את ילדותו. לאחרונה גיליתי מכתב מרתק שלה, שבו היא כותבת: 'אלמלא היה מאחורי גבו של דורי משורר גדול זה ששמו ביאליק, מעולם לא היינו מגיעים לכתובת שיר הגון בעברית'. היא מוסיפה ש'השירים שלנו אינם מגיעים לשלמות וליופי של בית אחד מתוך 'יש לי גן' (המכתב פורסם בעבר על ידי פרופ' גרעון טיקוצקי).

"יש יותר מ-400 לחנים לשיריו של ביאליק, והוא ממשיך לזכות בלחנים חדשים. ביאליק עדיין מהווה סמל, ואני פוגשת בקרב חוקרים ובאי הארכיון תשוקה מיוחדת לפגוש את כתבי היד שלו, לדבר עליו ולדון בהגות שלו. הוא מגדולי הקופירייטרים העבריים, ומטבעות הלי שון שלו חלחלו היטב, כמו 'נקמת ילד קטן עוד לא ברא השטן', 'אם יש את נפשך לדעת', ועוד. "שאלת הרלוונטיות של ביאליק בתוכנית הלימודים היא סוגיה מאתגרת, משום שביאליק

שלו כאדם, בסדקים ובהתלבטויות שלו. לאחר מכן צריך לקרוא את השירה שלו בצורה רעננה יותר, לחוש את השפה ואת הקצב, להכיר במר זיקה שלו שהלכה לאיבוד ויש בה כוח רטורי חזק. וצריך לנסות ולכתוב בעקבות ביאליק, לגעת במה שהטריד אותו ולהזמין תלמידים לכתוב בעקבותיו. נקודות החיבור אליו יכולות להיות גם דרך יצירות אחרות. יש אנשים שמר תחברים אליו דרך ספר האגדה. זו המיתולוגיה היהודית שלנו".

400 לחנים לשיריו

על הצלע ה"לאומית" שבצירוף "משורר לאומי", אומר בך-משה: "המושג לאום שונה ממה שאנחנו תופסים היום. בתקופת ביאליק, לאום היה שילוב של ארץ, שפה ותרבות. די מדהים לחשוב על זה ששלחו את ביאליק לקשינב, לשמש י"ד הוועד שיחקור ויאסוף עדויות אחרי הפרעות. שלחו משורר לחקור אסון. זה כמו שהיום היו ממנים את רוני סומק לחקור את אסון מירון. הייתה לכך סיבה, כמוכן: קיוו שהוא יעלה על הכתב את העדויות, יפרסם ספר, וברוחים יפצו את הקורבנות. כשביאליק כתב את 'בעיר ההרגה' הוא התבודד ביער כמה שבועות, והתוצאה הסעירה את העולם היהודי. בפואמה הזו היו שני דברים חריגים: האחד, שהיא נמסרת כביכול בשמו של אלוהים, שמי דבר אל המשורר כפי שדיבר אל הנביאים. הוא אומר לו 'קום לך אל עיר ההרגה', כמו שהיה

יהודית דנון, מנהלת ארכיון בית ביאליק: "ביאליק מדבר על פצע וכאב של עם אחרי פוגרום קשינב, ומצד שני מצליף בקורבנות על חוסר ההתגוננות שלהם. זו אולי הפעם הראשונה שבספרות העברית נוגעים במורכבות. הוא מצליח לראות מה שבין לבין. לא להיות רק צודק או רק כואב"

המשך בעמ' 22 <<

ניגון צורית לאנחנו

לזכרה של **צורית ירון האדרסה**
ולזכרו של **אנחנו טהרלם הי"ד**

**שיח וניגון בעקבות
מעשה מאבדת בת-מלך
לרבי נחמן מברסלב**

עם פרופ' צבי מרק

ראש הקתדרה לחקר החסידות על שם
ר' לוי יצחק מברדיטשב באוני' בר-אילן

והכליזמר חיליק פרנק

הערב יתקיים **א"ה, ביום חמישי,**
י"ט בטבת תשפ"ג, (12.1.23)
בשעה 19:15 במדרשת לינדנבאום,
ברח' לייב יפה 51, בירושלים

הערב מיועד לנשים ולגברים
הכניסה ללא תשלום
אך מחייבת הרשמה מראש במייל:
irdavid@zahav.net.il

לפרטים נוספים:
www.lind.org.il ■ irdavid@zahav.net.il

מדרשת אור לינדנבאום
משפחת ירון
משפחת טהרלם

במלאות 16 שנים לפטירתו של **הרב יהושע יגל זצ"ל**
במלאות 27 שנים לפטירתו של **ר' ישראל סדן ע"ה**

הוגה רעיון הישיבה התיכונית,
מייסד ובונה מוסדות מדרשית נעם
ומנהלם במשך יובל שנים

ראש הישיבה במדרשית נעם פרדס-חנה
מאז היווסדה

יתקיים יום לימוד במדרשית נעם בכפר-סבא
א"ה, ביום שני כ"ג בטבת תשפ"ג (16.1.2023)

סדר היום:

9:00 לאורם נלך - מפגשים כיתתיים לזכרם
10:00 התכנסות ללימוד בבית המדרש בשיתוף אברכי כולל "נתיבות יהושע"
10:15 סיכום ולימוד משניות לע"ש שני המאורות מפי ראש הישיבה **הרב צבי אזרחי** שליט"א

האזכרה לרב יהושע יגל זצ"ל
התקיימה בכ"ב כסלו תשפ"ג בהר הזיתים בירושלים

האזכרה לר' ישראל סדן ע"ה
תקיים ביום שישי כ' טבת תשפ"ג (13.1.2023)
בשעה 10:30 בבוקר בבית העלמין בקרית שאול

בוגרי המדרשה ומוקירי זכרם של שני האישים הדגולים
והבלתי נשכחים ז"ל מוזמנים להשתתף

בית מדרשית נעם **משפחות יגל וסדן**

לא יותר, בוודאי שלא למתן הכשר לפטור הגורף שקיים בחוק הקיים.

יתר על כן: למרות היעדר שמו המפורש מחוקי היסוד הקיימים, ערך השוויון נתפס זה שנים רבות לא כסתם עוד עקרון־יסוד חוקתי, אלא כ"עקרון־על". רוצה לומר: כל זכויות היסוד החוקתיות שוות, אבל יש ביניהן כאלה ששוות יותר. לפיכך, עקרון השוויון שבתי המשפט נוטים לראותו כחלק מהי חובה לשמר את "כבוד האדם" שבחוק יסוד "כבוד האדם וחירותו", עשוי לגבור על כל הסדר שייקבע מכוח חוק יסוד "לימוד תורה". לא מן הנמנע גם כי בג"ץ יקבע שבמקרה של סתירה בין שני חוקי יסוד, יהיה כוחו של החוק ה"כללי" והמצווה יותר, והוא חוק יסוד כבוד האדם וחירותו, על ההסדר הספציפי המיוחד, שנקבע, כהצהרה בעלמא, בחוק יסוד לימוד תורה.

אפשרות נוספת היא שבג"ץ לא יראה כלל סתירה בין האמור בחוק יסוד לימוד תורה, כפי שיתקבל, ובין שירות בני הישיבות בצה"ל. להפך: בג"ץ יקבע כי החובה לשאת באופן שוויוני בנטל ולהתגייס לשירות העם והגנתו עולה בקנה אחד עם הערך של לימוד תורה, והרי כבר נקבע לגביו כי "גדול תלמוד שמביא לירי מעשה". לא נתפלא אם בעשותו כן, יעשה בית המשפט שימוש חוזר בהדגשת הפגם הערכי והמוסרי הגדול שנטוע בחוסר השוויון בנשיאה בנטל, ויצטט פעם נוספת את זעקתו הגדולה של משה רבנו לבני גד וראובן: "האחיכם יצאו למלחמה ואתם תשבו פה?".

בג"ץ יוכל להסתמך גם על המציאות. זו מלמדת כי לא מעט מאלה המשלבים לימוד תורה ושירות צבאי, מלא או חלקי, הם תלמידי חכמים מופלגים, וממילא אין לראות כל סתירה בין הכרה בחשיבות לימוד התורה כערך יסוד ובין שירות צבאי או לאומי משמעותי.

ייתכן אפוא שהעלאת הצעת חוק יסוד לימוד תורה בעיתוי הנוכחי אינה אלא תרגיל פוליטי גרידא, שנועד להשקיט את הרוחות במחנה החרדי, הא ותו לא. אך אם חושב מישוה שמהלך זה יעקר בוודאות את פסיקת בג"ץ, הוא עשוי לגלות שמכרו לו "חתול בשק", חתול שאולי נושא על גבו הכשר של בר"ץ חרדי, אך ספק אם יעמוד במבחן בג"ץ.

מה שדרעי הבין

מעבר למאורע הרגע, להצעת החוק החדשה יש משמעות גדולה גם במישור ההיסטורי, הערבי והמוסרי. במישור הערכי, תהא זו פעם ראשונה שחוק יסוד בישראל – לא חוק רגיל – מבקש לעגן את ההשתמטות ולהופכה לאבן פינה במסכת ערכיה של מדינת ישראל. יתר על כן: כפי שנאמר ביחס להצעה לעגן ערכי יסוד יהודיים אחרים בדיון, עיגון מצווה כמו לימוד תורה בחוק אזרחי־חילוני, עשוי להביא דווקא להוזלתו, ל"חילוןו" ולביוזיו של הערך המקודש. רק נתאר לעצמו שבעתיד תקום ממשלה שתחליט לבטל את חוק היסוד. האומנם ראוי שערך לימוד התורה יהא תלוי, ולו למראית עין, בצירוף נסיבות פוליטי מזדמן של הכנסת?

מהלך זה, היה ותצלח דרכו, עשוי לסמן גם נקודת ציון היסטורית ביחסם של החרדים למדינת ישׂראל ולחוקיה. בתחילה היה זה פושר עד צונן מאוד. בחלוף השנים הלכו והתחממו היחסים, עד כדי אהבה של ממש, גם אם זו הייתה תלויה. לא ברבר אחד אלא ברברים הרבה. מאז הימנעותו העקרוני נית של "הרב במריסק", הגרי"ז סולובייצ'יק, לקבל כספים מ"ממשלת החטאים" ומ"כנסת המינים", עמדה שנתמכה במשנה אידיאולוגית מוצקה, ועד להסתמכותם הכמעט מוחלטת של רבים ממוסדות החינוך החרדיים כיום על קופת המדינה הציונית,

עברו מים רבים בירקון. ידיעה ברבר צירוף נציג אגודת ישראל כשר בממשלה וכחבר בקבינט הבייטחוני־מדיני נשמעת כיום טבעית לחלוטין, ויש בה שיקוף נוסף של תהליך גובר והולך של "ישראיזציה" שעובר על החברה החרדית, לטב ולמוטב. תמיכת החרדים בחקיקת חוק יסוד מצטרפת לתהליך זה. כידוע, הולדתם של חוקי היסוד בישראל, בחטא הייתה. בהכרות העצמאות נקבע שמוציאת העם תפעל כמועצת מדינה זמנית, וכל זאת "עד להקמת השלטונות הנבחרים והסדירים של המדינה בהתאם לחוקה שתיקבע על ידי האספה המכוננת הנבחרת לא יאוחר מ־1 באוקטובר 1948". מני אז חלפו עברו רק כמעט 75 שנה, וחוקה בישראל – אין. אכן, כידוע, "עם הנצח לא מפחד מדרך ארוכה". מה הם כמעט שבעים וחמש שנות דחייה לעומת אלפיים שנות גלות? כבר בראשית הדרך איחרו פעמי החוקה לבוא, וקבלתה לא נראתה באופק. בשנת 1950 התקבלה בכנסת "פשרת הררי", שליפיה "הכנסת הראשונה מטילה על ועדת החוקה, חוק ומשפט להכין הצעת חוקה למדינה. החוקה תהיה בנויה פרקים פרקים, באופן שכל אחד מהם יהווה חוק יסוד בפני עצמו... וכל הפרקים יחד יתאגדו לחוקת המדינה".

לפני הקמת המדינה הביעו מנהיגים חרדיים שונים בהם הרב חיים עוזר גרודונסקי, שהיה נשיא מועצת גדולי התורה, והרבנים משה בלוי וד"ר יצחק ברויאר, תמיכה עקרונית בחוקה ואף הציעו לה נוסח משלהם". תמיכה עקרונית בחוקה ואף הציעו לה נוסח משלהם. משהגיעה פשרת הררי לדיון, שינתה הספינה החרדית את כיוונה. מועצת גדולי התורה הורתה לנציגיה בכנסת "לעשות כל מיני טצדקי ולאחוז בכל האמצעים האפשריים כדי למנוע שתתקבל החלטה בכנסת על תחוקה כללית ויסודית שלא על פי תורתנו" (מחקר מקיף בעניין זה נכתב ע"י פרופ' עמיחי רדוינר וד"ר שוקי פרידמן).

מני אז נרקמה יריעת חוקי היסוד בעצלתיים, והוטלאה טלאי על גבי טלאי. בתחילה היו אלה חוקי יסוד "מוסדיים" שקיבעו את מעמדם של הכנסת, הממשלה, נשיא המדינה, מערכת השפיטה, מבקר המדינה, צה"ל, משק המדינה ועוד. רק לימים, בשנת 1982, נחקקו חוק יסוד "כבוד האדם וחירותו" וחוק יסוד "חופש העיסוק" (ולאחרונה נוסף אליהם "חוק הלאום", או בשמו הרשמי, "חוק יסוד: ישראל – מדינת הלאום של העם היהודי").

בשונה מקודמיהם, בחוקים אלה עוגנו זכויות יסוד מהותיות רבות, ובהן כבוד האדם, חירותו, צנעת הפרט, חופש התנועה, חופש העיסוק, ועוד. אכן, גם הפעם "העיקר היה חסר מן הספר". בשונה מכל חוקה אחרת בעולם, מחוקי היסוד שנחקקו עד היום נעדרים סממנים בולטים ומרכזיים של כל משטר דמוקרטי ראוי לשמו: עקרון השוויון, חופש הביטוי וחופש הדת. חיסרון זה אינו מקרי, כמובן. החרדים, ולימים גם מפלגות אחרות, חששו שעיגון עקרונות השיוויון, חופש הביטוי וחופש הדת בצורה מפורשת בחוקי היסוד, שמהווים מעין "תחליף חוקה" נוסח ישראל, יביא להכרה במעמדם השוויוני של הזרמים הלא אורתודוקסיים, יפתח פתח לנישואין אזרחיים, יביא לגיוסם המיידני של כל בני הישיבות ובנות החרדים (בשם עקרון "השוויון בנטל"), ויפרוץ פרצה עמוקה בחומת השבת.

המתנגדים עמדו אפוא כחומה בצורה נגד הטיעת עקרונות אלה במשפט הישראלי, אבל זה לא ממש עזר להם. מנהג עתיק יומין הוא: היה ולא נותנים לך להיכנס דרך הדלת, היכנס דרך החלון. ואם גם זה נעול, חודר לבית דרך ארובת הגג. כך היה גם במקרה זה. אף שזכרם של עקרונות יסוד

אלה נפקד עד היום מחוקי היסוד, פרשנות יציירתית רבת שנים של בית המשפט הביאה להכרה בהם כעקרונות יסוד חוקתיים לכל דבר. זאת באמיצעות ראייתם כחלק בלתי נפרד מעקרונות החירות ו"כבוד האדם".

היה זה אריה דרעי, שכבר לפני כ־35 שנה (!) הצהיר מעל בימת הכנסת: "גם אם היית מביא את עשרת הדיברות כחוק יסוד של ועדת החוקה, הייתי מצביע נגד. אני לא מאמין בזה. אני לא יודע מה הכוונות שלכם בפנים. אני לא יודע מה אתם זורממים ביחד עם שופטי בית המשפט העליון לעשות לנו". לדרעי אין כמובן שום דבר נגד עשרת הדיברות, אבל בחוכמתו הוא הבין כבר אז שהטמיעת עשרת הדיברות בחוקי יסוד לא תהווה ערובה לקיומן. להפך, "עלה התאנה" החקיקתי עשוי להיתרבר כמשענת קנה רצוף. באמצעות פרשנות יוצירת, לא מסובכת במיוחד, יכול שופט מוכשר וחדור מטרה לרוקן את החוק מתוכן, לעקר את משמעותו ולעוות את תוצאתו המקורית.

מאמץ סרק של 52 שנה

לסיום, כמה דברים קצרים בעניין עיסוקו של בית המשפט בסוגיה המהותית של אי השוויון בנטל. כאמור לעיל, מדובר בסוגיה ערכית ומוסרית מן המעלה הראשונה. המצב הקיים משקף עוול מוסרי הוועק לשמיים, וללא פחות מכך, חילול שם שמיים ונשיאתו לשווא. ההשתמטות מחובת השירות נעשית אולי בשם שמיים, אבל לא רק לשם שמיים.

דווקא משום כך, אולי הגיעה העת שבית המישפט ימשוך ידו הימנו. אכן, אין נושא בעולם שלא ניתן להלבישו במחלצות משפטיות, ובמקרה דנן יישום עקרון השוויון ומניעת אפליה ניצבים בליבת המשפט החוקתי. ועם זאת, לא מדובר רק בסוגיה משפטית אלא גם, ובוודאי לא פחות, בסוגיה ערכית, מוסרית, תורנית, ציבורית, חברתית, כלכלית ופוליטית.

חלפו למעלה מחמישים ושתיים שנה (!) מאז החל בית המשפט העליון לדון לראשונה בסוגיית גיוס בני הישיבות לצה"ל. האמירות נאמרו, פסקי דין ניתנו, אך בשטח דבר לא השתנה. לא אחת מתקבל הרושם שבית המשפט מוציא שפיטתו לריק. שינויו של מצב זה אינו נראה לעין. תהא זו תמימות לחשוב, אם לא טיפשות חוסר הבנה של המציאות, שבעקבות פסק דין כזה או אחר יגויסו מחר בבוקר עשרות אלפי חרדים בכפייה.

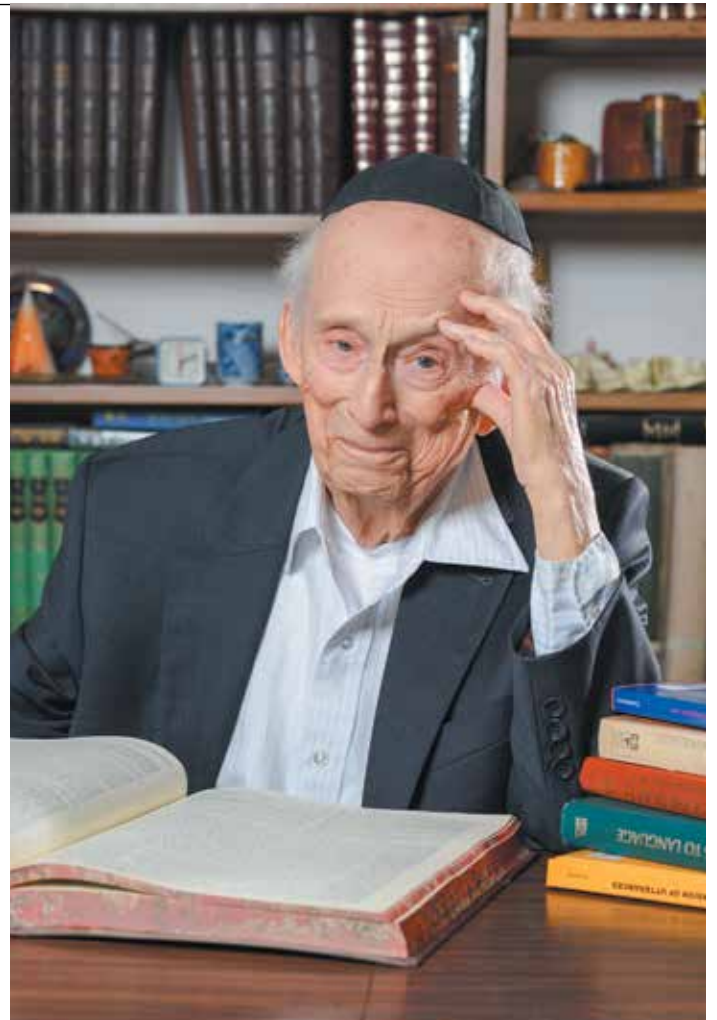
במצב דברים זה עדיף כי בית המשפט יצרף סוגיה זו למשפחות הסוגיות שאינן שפיטות ברמה המוסרית. לא מפני שאינו יכול להחליט בה, אלא מפני שאינו רוצה ואינו כדאי להחליט בה ולהוציא שפיטתו לריק.

עשרות פסקי הדין שנכתבו עד היום בסוגיה זו, חלקם בני עשרות ומאות עמודים, כוללים אמירות קשות, מוסריות ומייסרות. אלה נותרו מיותמים, תלויים בחלל האוויר, כגרביים מכובסות הממתינות לייבושן. בעולם הפוליטי דנן, אך מעטים הם השמים לב אליהם ברצינות, בניסיונם לתקן את המעוות. בהרבה מקרים, ניסיונות התיקון אינם אלא "כסות עיניים" צינית, מהלך ניוטרל המלווה בקריצה שרבבית, שאיש אינו מאמין בסיכוייו להצלית.

בחלוף למעלה מיוכל שנים מאז החל לעסוק בנושא, מוטב לבית המשפט כי יכבוש את יצרו ויתפנה לעסוק בסוגיות משפטיות כברות משקל אחרות, חשובות לא פחות, המונחות לפתחו. את הסדרת סוגיית ה"שוויון בנטל", יניח – כדברי מו"ר השופט מנחם אלון ע"ה בהקשר אחר – ל"משפט הציבור", למוסדות הפוליטיים והחברתיים, ולא להלכות ה"משפט הציבורי". ●

פלא המילים הראשונות

מחקריו פורצי הדרך של פרופ' יצחק שלזינגר, חתן פרס ישראל, הציגו תפיסה חדשה על האופן שבו פעוטות רוכשים שפה. ארבע שנים למותו של המלומד הצנוע, שעסק גם בהנגשת הגמרא לנוער / דוד הרבנד /

"רכישת השפה כטיפוס על שני קירות חלקים שקרובים זה לזה". שלזינגר צילום: מוקי שוורץ

פט חסר ההיגיון Colorless green ideas sleep furiously (רעיונות ירוקים חסרי צבע ישנים בועים). העובדה שדובר שפה יכול לפרש את המשפט חסר המי שמעוזה הוזה, מרגישה את מקומו המרכזי של התחביר בהבנת השפה, לטעמו של חומסקי. הלא למשפט אין שום משמעות סמנטית, אך כשדובר קורא או שומע אותו הוא מבין ברמת התחביר מהו הנושא (רעיונות ירוקים חסרי צבע), מהו הפועל (ישנים) ובאיזה אופן זה נעשה (בזעם). גם בתוך הנושא הוא מבין מה הגרעין (רעיונות) ומה משלימיו (ירוקים, חסרי צבע). יכולת זו מוגדרת כתכונה של המוח האנושי, מעין "איבר שפה" (speech device) שקיים לטענת חומסקי ברמה הנוירולוגית-פיזית במוח האדם. שם מתרחשת הפעילות השפתית, והיא מוגדרת ושונה מיכולת ההבנה וההמצאה של כל דבר אחר.

"מבחינת חומסקי, המטלה ההתפתחותית של תינוק היא לפתח את השפה שלו", מציינת לוי, ומשווה את היכולת הזאת ליכולת מוטורית: "ילד לא צריך לראות אדם הולך כדי לרעת ללכת. הוא צריך לשמוע אדם מדבר רק כדי לפתח את השפה הספציפית שלו, אבל הוא לא צריך ללמוד במובן של שינוי או חיקוי. אתה צריך רק לגדל אותו בסביבה שמדברת את השפה".

על רקע התיאוריה הזאת, שהייתה השלטת בתחום רכישת השפה, הציג יצחק שלזינגר כיוון שונה, מעין היפוך של הפירמידה המקובלת. "שלזינגר אמר שרכי שפת השפה אינה קודמת במנותק מהמשמעות", מסבירה פרופ' לוי. בהגדרה מכלילה אפשר לקבוע כי לעומת חומסקי, שהציב בבסיס הפירמידה של רכישת השפה דווקא את התחביר ואת המבנה, שלזינגר הציב בבסיס את היחס בין המבנה למשמעות. היו שהגדירו את התפיסה שלו "המהפכה הסמנטית".

לוי מרחיבה: "פועל הוא מונח טכני, ואילו פעולה היא מונח משמעותי. לדוגמה, 'לשמוע' ול'כתוב' הם פע-לים, אבל 'לשמוע' הוא לא פעולה, שהרי אנחנו לא עו-שים שום דבר כדי לשמוע. מנקודת מבט של ילד, פעולה היא דבר שאדם עושה וישיש לה השפעה בעולם. משהו משתנה אחרי שהיא נעשתה. האם 'להאמין' הוא פועל? תחבירית כן, אבל זו אינה פעולה במובן המקובל". אם כן, כיצד הילד מבין בסופו של דבר ש"להאמין" הוא פועל? חומסקי יטען כי הילד מבין זאת מעצם הימצאותו במ-שבצת התחבירית של הפועל, אך שלזינגר מציע גישה אחרת לגמרי.

תהליך הלמידה ששלזינגר מציע איננו רק הרחבה פשוטה של אוצר מילים כפי שמתרחש בחיי ילד יום יום; הוא הרחבה של משמעות התבנית הקרויה "פועל", בראש ובראשונה באמצעות ההבנה והסמנטיקה: בשלב הראשון הילד מבין שפועל הוא פעולה ממשית (הילד רואה בעיניו את השינוי שהפעולה עושה במציאות), ובהדרגה הוא מתחיל להבין שאותה משבצת תחבירית היא מקום שיכול לאכלס גם פעולות שאינן מובהקות ואפילו מושגים שכלל אינם פעולות, כמו "מאמין". כאן חידושו של שלזינגר: אם חומסקי ראה בתבנית של המ-שפט מבנה מולד שיש בו מקום שמור מלכתחילה לפר-על, בלי קשר לדרגת ה"פעילות" שלו, שלזינגר טען כי

לכתוב את הדוקטורט שלו בנושא שתמיד משך את ליבו: התהליך הפסיכולוגי הכרוך ברכישה ובקליטה של שפה. כבר בשלב המוקדם של עבודתו ביסס את הקשר בין הס-מנטיקה, כלומר המשמעות, ובין יכולת הקליטה וההבנה. לקורא מן השורה הקשר הזה אינו נשמע כחידוש, שכן מה טבעי יותר מלקשר את המשמעות שנושאות המילים אל יכולת הקליטה שלנו? כדי להבין את הייחודיות של תפיסתו, שהלכה והשתכללה במשך העשורים הבאים, יש להבין תחילה את התפיסה השלטת, שמייצגה הוא כאמור נועם חומסקי, תפיסה שזוכה למעריצים רבים עד עצם היום הזה.

הפך את הפירמידה הלשונית

"לשפה יש כמה רכיבים נפרדים", מסבירה פרופ' יונתה לוי, שהייתה תלמידתו הראשונה של שלזינגר לדוקטורט, והיום דיקנית בית הספר למדעי ההתנה-גות במכללה האקדמית תל אביב יפו. "הרכיב שכולם רגילים לו הוא אוצר המילים, הרכיב השני הוא ההגיי-ה – המבטא, אבל הליבה של הירע הלשוני היא דווקא הת-חביר. התחביר קובע בעצם אם אתה דובר שפה תקינה או לא, בלי קשר למבטא או להיקף של אוצר המילים. "התחום ששלזינגר עסק בו היה רכישת שפת אם", ממשיכה לוי. "כל מי שגידל ילדים ירע שזו אחת מני-קודות הציון הכי דרמטיות בהתפתחות שלהם. התפלאו מזה מאז ומעולם. שלזינגר נכנס לתחום באמצע שנות השישים, בתקופה שהייתה מאוד דרמטית למחקר ושבה נסקו התיאוריות החומסקיאניות. חומסקי שם את התח-ביר במרכז וטען טענה דרמטית: לבני האדם, ורק לבני האדם, יש היכולת לפתח תחביר שמוכיל לשפה טבעית. התכונה הדומיננטית שלה היא רקורסיביות: על ידי ביי-טויים כמו 'ו' החיבור, או 'ש...' או 'אבל' ועוד – אתה יכול להגיד משפט בן מאה מילים, שיקשה מאוד על הזיכרון של השומע, אבל עדיין יהיה תקין תחבירית".

כפי שמסבירה לוי, מבחינת יכולת ההבנה של הד-בר ברים יש אמנם מגבלה למספר המילים במשפט, אך טכנית אין שום חוק בשפה שמגביל את האורך. על פי חומסקי, זו תכונה מהותית של שפות בני האדם, שאינה קיימת בשפות בעלי החיים. "הרקורסיביות קובעת בעצם שלעולם יהיה קיים משפט שלא שמעתי מעודי אבל אני מבינה אותו", לוי. "היכולת שלי להבין היא פונקציה של ההיכרות שלי עם כללי השפה, ולא מכיוון שנתקלתי במשפט הזה אי פעם. חומסקי טען שזו התכונה המרכזית המבדילה בין שפות בני אדם לשפות בעלי חיים; שפות בעלי חיים מורכבות מביטויים כמו 'יש אוכל', למשל, אבל הם לא יכולים לפרק אותם למרכיבים ולהרכיב משהו חדש".

אכן, לבעלי חיים ישנה שפת תקשורת אך זו מוגי-בלת מאוד. את השפה הזו אפשר להשוות לשיחון המ-שמש תיירים בארצות זרות: מספר סופי של ביטויים קפואים ותו לא. שפה אנושית, לעומת זאת, יכולה לפרק ולהרכיב אינסוף תוצרים. "אם אתה שולט בעברית זה לא אומר ששמעת את כל המשפטים האפשריים, אלא שאתה מכיר את כללי היצירה שלהם", אומרת לוי. לצורך ההדגמה של שיטת חומסקי שימש המש-

ביום העצמאות השבעים למדינת ישראל, בשנת תשע"ח, הוענקו פרסי ישראל במתכונת מור-חבת ל-16 זוכים. הזוכה בתחום חקר הפסיכולוגיה היה פרופ' יצחק שלזינגר מן האוניברסיטה העברית, אז בן 91. למעט זכייתו בפרס ישראל, שלזינגר לא זכה מעולם לפרסום נרחב. בדברים הבאים אבקש לעמוד על תרומתו של מלומד ירושלמי צנוע זה, שבעשרה בטבת חל יום פטירתו הרביעי.

"עבודתו האקדמית העיקרית של פרופ' שלזינגר היא בתחום הפסיכולינגוויסטיקה, במיוחד בנושא רכי-שת שפת האם בהתפתחות הילד, תחום שהיה בחיתוליו בזמן שהתחיל לעסוק בו", כתבו שופטי ועדת הפרס. ואכן, שלזינגר התפעל כל ימיו מן המחזה המופלא שבו ילד מתחיל לדבר. שנים רבות ניסה לחשוף ולתאר את המנגנון ההתחלתי של ההתנהגות שמזוהה יותר מכול עם המין האנושי – הדיבור הטבעי.

יצחק שלזינגר נולד ב-1926 בקלן שבגרמניה לשני הורים יהודים-אורתודוקסים, אינטלקטואלים ובעלי תואר דוקטור. אביו, הרב ד"ר שמעון שלמה שלזינגר, היה מחנך ומרצה נערץ, מצאצאי משפחת ר' עקיבא איגר. בתחילת שנות השלושים קיבל האב משרת רב בקהילה בליטא, וכשפלשו אליה הנאצים הצליחה המש-פחה להימלט לאנגליה ומשם לעלות לירושלים.

יצחק שלזינגר עבר במסלול הדתי הירושלמי המ-קובל והשתלם בהוראה בסמינר ליפשיץ. בתחילת שנות החמישים החל את לימודיו באוניברסיטה העברית. מכאן ועד סוף לימודי המוסמך, הוא חילק את תשומת ליבו בין שני מקצועות: פסיכולוגיה ותלמוד. לאחר לימודי תואר ראשון בשני החוגים האלה נדר לנייריוק, מרכז גדול למחקרים של שני תחומי הדעת הללו. את תואר המוסמך שלו בפסיכולוגיה עשה באוניברסיטת ניריורק בהנחיית פרופ' הווארד קנדרל, ממובילי גישת הנאורביהביוריום; את לימודי התלמוד עשה בסמינר התיאולוגי (JTS) בהובלתו הדומיננטית של הרב פרופ' שאול ליברמן. שלזינגר התרשם עמוקות מאישיותו החינוכית ומכושר העיון של ליברמן, והרבה לצטט אותו במשך חייו.

מצויד בשני תארים אלו ובידע פסיכולוגי עדכני שב ארצה לאוניברסיטה העברית. הוא נישא לאביגיל לבית גליקמן, מורה לחירשים ומחלוצות השילוב של ילדי החינוך המיוחד בכיתות רגילות במערכת החינוך, והחל

החיבור שהילד בונה בין התבנית למשמעות נעשה תחילה באמצעות פעולות "ממשיות" כמו "אכלתי", "הלכתי", ובהדרגה הוא מבין שאותה תבנית יכולה לאכלס גם מילים שמבחינת תפקודן הן פעלים אך מבחינת משמער תן אינן מייצגות פעולה במובנה המקובל.

שיטת הוראה סוקרטית

ד"ר עינת גוברמן, כיום מרצה בכירה במכללה האקדמית לחינוך ע"ש דוד ילין ומרצה מן החוץ בבית הספר לחינוך באוניברסיטה העברית, שימשה בצעירותה עוזרת מחקר של יצחק שלזינגר ולימים כתבה בהנחייתו את הדוקטורט שלה. את השיחה איתי היא פותחת דווקא בתיאור אישיותו האינטלקטואלית־פדגוגית של שלזינגר, שהותירה בה רושם עמוק.

"שיטת ההוראה של יצחק הייתה מאוד מיוחדת. באותם ימים, סוף שנות השבעים, ההוראה באוניברסיטה הייתה מאוד 'מעבידנית', היינו יושבים באולמות ורוש'מים כל מילה. אבל ליצחק הייתה שיטת הוראה מאוד סוקרטית. הוא היה מעלה שאלה לדיון, ולא משנה מה התלמידים ענו, הוא תמיד הציב להם שאלות מאתגרות על עמדתם. כתלמידים לא יכולנו לדעת בשום אופן מה העמדה שלו. מהבחינה הזאת, הוא הקדים את זמנו בשלר'שים־ארבעים שנה".

גם ד"ר מוטי רימור, מרצה (אמריטוס) במדעי ההתנהגות במכללה למנהל, זוכר דברים דומים מימי לימודיו: "גישת ההוראה שלו הייתה חידוש גדול לרוב התלמידים, שהיו רגילים להצגת הרצאות חד־כיווניות על חומר הליו'מוד, מהמורה לתלמיד, בלי דיון ביקורתי. יצחק מעולם לא שיחק את תפקיד המורה שמציג בהרצאות מובנות חומרי לימוד קבועים לתלמידים, אלא נהג להציג חומרי מחקר פסיכולוגיים עכשוויים כבסיס לדיון. המסר בשי'טת הוראה זו היה שהוא ראה אותנו כקולגות שדנים איתו על חומרים מדעיים".

על אישיותו של שלזינגר מספר רימור: "היה ליצחק רוחב עצום של היכרות עם קלאסיקות של התרבות המ'ערבית – ספרות, פילוסופיה, מוזיקה, אמנות. היינו משר'חים שעות על ספרות קלאסית גרמנית ואנגלית כמו תומס מאן ושייקספיר, על מוזיקה קלאסית כגון בטהובן ומוצרט, ועל ציירים גדולים כרמברנדט ופיקאסו". גם חוש ההומור החד והמהיר שלו חוזר ועולה בשיחות עם תלמידיו ועמיתיו, ואולי היה בכך המשך למסורת מבית אביו, שזכור לכולם כבעל הומור וינאי חד כתער.

"שלזינגר תיאר את רכישת השפה כטיפוס על שני קירות חלקים שקרובים זה לזה", מסבירה גוברמן. "קיר אחד הוא המבנה התחבירי, והקיר השני הוא הסמנטיקה, המשמעות שהילד מבקש להעביר. הילד מטפס, כלומר רוכב את השפה, באמצעות הישענות על שני הקירות בו זמנית. הילד לומד מבנים לשוניים שמבטאים מש'מעויות מסוימות, למשל 'זה + שלי'. בהמשך, המבנים הלשוניים מתרחבים ומתמזגים. לדוגמה, המבנה הקודם עשוי להתרחב ל'חפץ + של + בעל הקניין'. בסופו של התהליך, המבנים הלשוניים הופכים למבנים תחביריים מופשטים ומאבדים את האופי הסמנטי שייחד אותם בהתחלה. כך למשל, הקטגוריה הסמנטית 'חפץ' הופכת בסופו של התהליך ל'שם עצם'. את הגישה של שלזינגר אימצו בהמשך תיאורטיקנים ששייכים לגישת 'רכישת שפה מבוססת שימוש', גישה הפעילה במחקר של רכישת השפה גם כיום.

"שלזינגר טען שהתיאור של חומסקי הוא 'הנחת המבוקש'. אתה שואל 'איך ילד לומד תחביר', ועונה 'כי הוא נולד עם התחביר'. שלזינגר לא קיבל את זה. הוא היה בעד גישה של למידה. הוא טען שהאינטראקציות התקשורתיות יוצרות את המסגרת שבתוכה הילדים לר'מדים לבטא משמעות מסוימת באמצעי לשוני מסוים. מצד שני, שלזינגר גם התנגד לגישה שאומרת שילדים יכולים לרכוש שפה רק מתוך ניתוח סטטיסטי של הקלט, כמו זה של מנוע השפה של גוגל".

אם לסכם, על פי העמדה שהציג שלזינגר, רק אחרי אינטרקציות ממשיות רבות בחי הילד, הקטגוריות הול'יות כות ומתרחבות, נעשות מופשטות יותר, עד שהן מתמ'זגות והופכות לבסוף לתחביר מובנה של פועל, פעולה ואובייקט. בסוף ישנה מערכת דקדוקית תחבירית, אך לא מכיוון שהילד נולד איתה (כטענת חומסקי) אלא מכיוון שסך כל פעולות התקשורת שלו טוּוּ אט אט את המערכת שבדיעבד תתואר כתחביר.

פרופ' מייקל טומסלו (Tomasello), פסיכולוג הת'פתחותי בעל שם עולמי שביקר בארץ ונפגש עם יצחק שלזינגר, פרסם אחר כך והרחיב את התיאוריה הסמנטית, ולמעשה חלקים רבים ממנה מיוחסים דווקא לטומסלו. חוקרי פסיכרבלשנות שע'ימם שוחחתי הסבירו כי סביר מאוד להניח שהתרשמותו והשפעתו משלזינגר הן שה'ביאו אותו לפרסם את תפיסותיו ולצאת כנגד התפיסה החומסקיאנית.

אגב, למי שרוצה לנופף בהוכחות לכאן או לכאן צפויה אכזבה. עד היום אין הוכחות לאחד הצדדים, והוויכוח נשאר תפיסתי־יאורטי. "יצחק בעצמו לא היה מכור לגישה שלו", מדגישה גוברמן. "הפתחות שלו הייתה אינסופית; יכולת לומר לו שהוא טועה לגמרי, והוא היה נשאר בעמדה פתוחה וסקרנית. במובן הזה הוא היה מדען באופן שאחרים לא היו מסוגלים לו. הוא באמת התעניין בשאלה ותמיד שקל את הראיות".

גמרא עם תמרורים

מעת לעת, ובעיקר בשבתות, לבש שלזינגר את דמור'תו של חכם יהודי וצלל לעומקה של הגמרא, סוגיות ופי'רשיהן, לעיתים שעות רבות ברצף, ולצידו ערמת ספרי ראשונים ואחרונים. הוא הוקסם ממבנה הארגומנטציה התלמודית וראה בה דרך לתאר במסגרת פורמלית אר'גומנטציה בכלל. בהשראת לימוד הסוגיות התלמודיות, ניסח יחד עם תמר קרד'פורטנוי ותמר פרוש שיטת פור'מליזציה של מבנה הטיעון בשפה. את מחקריהם פרסמו בספר (The Structure of Argument 2001).

לעומת קישור זה בין התלמוד ובין תיאוריות שיח ערכניות, המתבקש ממלומד זה, תפנית אחרת בחייו המקצועיים הייתה מפתיעה בהחלט. בשנת 1988 יום פרויקט שבו התגרב עד 1996 – ריכוז ועריכה של סדרת ספרי לימוד לתלמידי יסודי, "פרקי גמרא" – בנוסף ובלי כל קשר לעבודתו כפרופסור באוניברסיטה העברית. הוא פנה אל למנהל החינוך הרתי במשרד החינוך ובאמתחתו רעיון ליצירת מתודה להוראת הגמרא לתלמידים. לאחר שקיבל את ברכת הדרך פיתח את השיטה באמצעות צוות רידקטי שנבחר בעבורו.

"שלזינגר הושפע מהתיאוריה של פרופ' יונה פרנקל, שסבר שצריך ללמד גמרא סביב מבנים ומונחים", מס'ביר המחנך הירושלמי הוותיק שלמה ריבלין, שהיה חבר בצוות הכתיבה של התוכנית. "הרעיון של שלזינגר, שה'תבטא ב'פרקי גמרא', היה להתחיל במבנים הכי פשוטים ומהם למבנים יותר מסובכים; המטרה העיקרית הייתה להגיע ליכולת לימוד עצמי. הוא בחר את הסוגיות, ואנ'חנו – צילה רון, יוסי מלמד ואני – היינו אמונים על החלק הדידקטי".

למיטב זיכרונו של ריבלין, שלזינגר לא הביא במפר'רש אל הפרויקט הזה את תפיסותיו הפסיכרבלשניות. עם זה, לא מן הנמנע שמסקנות מחקרו הכתיבו במידת מה את תפיסותיו בעניין הקניית הגמרא לתלמידים; בסופו של דבר מדובר בתהליך הדומה לרכישה של שפה. אפשר להניח ששלזינגר הבין שבשלב שבו התלמידים פוגשים לראשונה בגמרא כבר אין טעם לנסות וללמד באופן של חשיפה חוזרת ו"טבעית" לטקסט, שכן זה כבר אינו שלב רכישת השפה הראשונה. מה שנותר אפוא הוא ללמד תלמוד כפי שמלמדים שפה שנייה, תוך הדגשת המבנים והמונחים החוזרים.

"התייחסנו להוראת התלמוד כאילו אנו מלמדים תיאוריה של נהיגה; המונחים הם התמרורים שבהם התל'י

מידים נעזרים", אומר ריבלין. מאוחר יותר, בספר "פרקים בהוראת גמרא" (2011), המיועד לסטודנטים להוראה, סיכמו שלזינגר, ריבלין ומלמד את השיטה שהנחתה את "פרקי גמרא" והוסיפו עליה. "הספר הזה מציג גם גישות נוספות בהוראת גמרא", מדגיש ריבלין. "אף פעם לא חשבנו שזאת הדרך היחידה".

מה הביא את שלזינגר ליוזם את התוכנית במשרד החינוך? אפשר שהיה זה בהשפעת אביו, הרב ד"ר שמעון שלמה שלזינגר, מורה ותיק וכריזמטי לגמרא בבית הספר "מעלה" ופעיל במפעלים תלמודיים בארץ, ובוודאי פעלה כאן גם משיכתו האישית רבת השנים ללימוד הג'מרא על הסדר. "לדעתי זה היה מתוך שאיפה שלו לעסוק בהוראה", משער ריבלין, "לא רק של סטודנטים אלא גם של ילדים".

גשר בין הדרש לפשט

יצחק שלזינגר יצא לגמלאות באופן רשמי בשנת 1993, אך הוסיף ללמד שיעור קבוע לתלמידי מוסמך במחלקה לפסיכולוגיה באוניברסיטה העברית במשך כעשרים שנה נוספות. הוא הקדיש כל רגע מזמנו למחקר גם כשנחלש והתקשה להגיע לקמפוס ובעיקר לספרייה. גם בימיו האחרונים, אחר שהניח תפילין והתחזק מעט, התיישב אל המחשב להמשיך לכתוב.

שני מחקרים אחרונים שהשאיר בכתובים תואמים את שני תחומי התעניינותו רבת השנים, וכאילו בכוונת מכון שניהם הגיעו כמעט לקו הגמר בימיו האחרונים. האחד, "הדרשן מול הכתוב", מאמר מסכם בעברית הסר'קר את שאלת היחס בין דרשות חז"ל ובין פשט הכתוב במקרא. המאמר שואף לחשוף את מודעותם של חכמים לקשר בין דבריהם ובין דברי הכתוב (קשר שלעיתים נראה רחוק), ולנסח מנגנון הממיי'ן רמות שונות של קשר בין הדרש ובין הפשט. דומה שבמאמר זה הביא לידי ביטוי גם ממחקריו בשדה הפסיכרבלשנות.

המאמר השני שנוטר בכתובים, הפעם באנגלית, שואף לתאר את תהליך ההבנה של טקסט. זהו מאמר קונספטואלי וייחודי, אולי אף יומרני, השואף לתת מסגרת תפיסתית לחוויית ההבנה בכלל. בשיחה עימו בשנתו האחרונה דיבר איתי קצרות על מטרת המח'קר הזה ואמר: "לרוב האנשים תהליך ההבנה הוא קצת אמורפי. אותי מעניין לחקור את תהליך ההבנה ואת החוויה שגלווית לתהליך הזה". למרבה הצער המחקר לא זכה לפרסום ולא נשלם.

קשה לסכם את חייו ופועלו של מלומד צנוע ורחב דעת זה, אך אם לבחור מילה אחת שתחרוז את כל מחוות התעניינותו, נדמה שהיא סקרנות. הפליאה שהביע מול פעוט המתנסה במילים ראשונות ובצידופים ראשונים, השאיפה לרדת לעומקם של תהליכים מחשבתיים הכר'רים בטיעון התלמודי ובטיעונים בכלל, ולבסוף – הרצון להבין את ההבנה עצמה. ●

פרופ' יונה חומסקי
צילום: אי. אף. פי

שלזינגר מקבל את פרס ישראל צילום: מוקי שוורץ, לע"מ

ספרים

לכתוב עוד רומן מודרניסטי, אלא בעצם התיימר להעתיק את המציאות כמות שהייתה. "אם אכתוב רומן הוא יהיה חייב לעסוק במציאות כפי שהיא באמת, מזווית הראייה של אחד הכלוא בגופו, אבל לא בנפשו, הכלואה במשהו אחר. הרצון העז להתרומם מהטריוויאליות המחניקה אל האוויר הצלול של הגדולה". וזאת מתוך ידיעה ברורה, שאותה ישוב וישטח בכל כרך, כי אי אפשר לחקות את המציאות במדויק לעולם.

בתחילת החלק הנוכחי, והאחרון בסדרה, המחבר מקבל קיבל מכתב איום מדודו, המתריע שאם יפרסם את ספרו הבא הוא יתבע אותו, שכן הספר המתוכנן מלא שקרים והכפשות. האיום הזה מכונן את רוב חוויית ההווה של הספר, ומלבדו הוא פחות או יותר עוסק באותם נושאים שנכחו בחמשת הכרכים שקדמו לו: פיסות מחיי המשפחה וההורות, לעיתים ארוכות ותמוהות, לעיתים מדויקות ומצמררות, הרהורים על ספרי מופת ופה ושם מעט זיכרונות אסוציאטיביים מהעבר הרחוק – על אביו, על אקסית כזו או אחרת, על ילדיו שלו ועל עצמו. בנוסף, קנאוסגורד כולל בחלק זה מסה שעוסקת בהיטלר וב"מיין קאמפף", ושנועדה אולי להסביר או להצדיק את בחירתו בשם שבו הכתיר את הפרויקט שלו. בפועל היא אינה מחדשת דבר, לא על היטלר ולא על ספרו.

כתיבה נפלאה על ספרות

ציר הזמן־מרחב ביצירה של קנאוסגורד אינו ליניארי, וסביר שהדבר נובע גם מצורת הכתיבה. כלומר, בסדר גודל שכזה אי אפשר היה לתכנן מראש כל פרט מפרטיה. הדמויות הרומינגטיות מלבד הדובר, כמו אחיו, אביו ואימו ואשתו, חרצות את היצירה כולה לאורך ולרוחב. וגם כשאתה נתקל במשהו או מישהו חדש, התחושה לפעמים היא עדיין כמו להיתקל שוב בחבר מוכר. מעבר לדמויות מוכרות, לא פעם נתקלים במשפט מוכר, תאום, מאותו הכרך עצמו. אומנם סגנון הכתיבה הוא כזה שמבחינה תוכנית כל הזמן נפתחים סוגי ריים, ולא בהכרח נסגרים, אבל עדיין אין הצדקה למידע שמופיע כמות שהוא פעם נוספת, וגורם לתהות האם לא מדובר בטעות עריכה. מה שפותח תהייה גדולה יותר – איך בכלל עורכים כתב יד שכזה?

מהכרך הראשון – ולמען האמת, אפשר היה להבחין בכך גם בספרים שקנאוסגורד פרסם לפני הפרויקט הנוכחי – אפשר היה להתפעל ולהתפעם מיכולת האבחנה הנדירה של הסופר, ולעיתים גם מהרגישות יוצאת הדופן ומהכישרון הדרמטי שלו. הוא מתחיל את הצלילה המילולית שלו בדרך כלל במשהו ממשי, פיזי, בתיאור נקודה במקום ובזמן, ואז עוצר את השטף של תיאור פני הדברים, ומתגלגל אסוציאטיבי לטופר או לסופרת שאת ספרם קרא. הרגעים הללו כמעט תמיד מרימים את הטקסט.

קנאוסגורד בדרך כלל מתעמק בסופרים קאנוניים או סמייקאנוניים של תרבות המערב, או נורווגים שאינם מוכרים לקורא הישראלי – החל מהדמלט, דרך ג'יימס ג'ויס ועד פיטר הנדקה ואמילי

כותב על כל פעם שהוא מדליק סיגריה או שותה קפה. קרל אובה קנאוסגורד, 2019 צילום: איי. אף. פי

פסקת סיום

החלק האחרון בסדרת הספרים המצליחה של הסופר הנורווגי הוא סוף שרירותי. גם הוא מלמד כי קנאוסגורד נגע בלבבות רבים בזכות היכולת לרתק ולרגש וליצור דרמה מדויקת / עמיחי שלו /

הסוף

קרל אובה קנאוסגורד מנורבגית: דנה כספי מודן, 2022, כרכים א+ב, 1056 עמ'

ימיו. עם זאת, אפשר לומר במידה רבה של פסקנות שמדובר בפרויקט הספרותי המעניין ביותר במאה ה־21, של סופר שעיקר פועלו ועבודתו פורסמו בה. כשמביטים סביב קשה לראות משהו בסדר גודל דומה, ושגורף הסכמה רחבה מאוד לגביו. תקציר הפרקים הקודמים: הסופר הנורווגי החליט לקחת את חייו כמות שהם, לא לשנות אפילו את שמות בני משפחתו, וכמובן את דמותו שלו, ולא לכתוב סיפור ליניארי של התחלה אמצע וסוף, אלא להעביר את החיים אל הרף, כפי שהם, בעיי קר כפי שהיו. הוא חש באותה נקודה שחיו ובעיקר זיכרונותיו נעלמים בנרגע, ואם לא יכלא אותם בכלוב המילים, הם לא ישובו עוד. הוא לא רצה

על הכרך השישי בסדרת "המאבק שלי" (Min Kamp), במקור הפרובוקטיבי של קרל אובה קנאוסגורד – בעצם שני כרכים – אפשר לומר שהוא הפחות טוב מבין כולם, מתוך הנחה שאנשים באמת זוכרים היכן היו ומה קראו בקודמיו. אפשר גם לומר שכל כרך בעצם מכיל את כולם בזעיר אנפין והרדיון הזה עקר מיסודו, כי למרות ייחודו של הכרך הבודד – השישי או כל כרך אחר – הוא חלק משלם גדול יותר, ועליו יש לדון. אפשר לטעון שאם הכרך הזה לא היה בא לעולם, הוא לא היה משנה; הוא לא מהווה איזו חוליה חסרה; הוא האחרון כי הסופר החליט שהוא אחרון. באותה מידה יכול היה להחליט שהוא כותב עוד חמישה, עד סוף

חיים נולדים מהשפה

ספרו השלישי של עמיחי חסון נקרא "שירים על סף", משום שלכל אורכו הוא עוסק בעמידה על הסף או משני צידיו. הסיפיות הזו באה לידי ביטוי בתשתית הביוגרפית שהולידה את הספר, ובפואמה – המצוינת – העומדת במרכזו שנקראת "הרואה", ומתארת התבגרות ונעורים בחוגים הסוציולוגיים של ישיבות ומוסדות החינוך של הציונות הדתית. את הפואמה הזו אפשר לבחון מנקודות מבט רבות – דתיות, עדתיות, מיניות ועוד – אך אפשר לראות אותה מהיבט נוסף. כינוי הגוף שחוזר על עצמו הכי הרבה בספר, ודאי ביחס לספרים אחרים שנכתבים בעשורים האחרונים, ולכתביו של חסון עצמו, הוא "אנחנו". חסון עצמו מתאר את המטמורפוזה הזו כשהוא מתייחס לשיעור בשיבה התיכונית:

כְּשֶׁהִקְצֵיתִי מִתְרַדְּמָה / הָרֵב הוֹרָה לְהִצְבִּיעַ / לְמִנּוֹת מִן
עֲלוֹת הָאֶרֶץ הַטּוֹבָה. // כָּחַם הַיּוֹם הַכֶּתֶה הַשְּׁתַּתְקָה. /
יְדֵי הוֹנְפָה. הַתְחַלֵּתִי לְדַבֵּר בְּגוֹף / רָאשׁוֹן רְבִים".

חסון מתאר את תחושת המחויבות, ההשראה והסחיפה שמעניקה האידאולוגיה של הציונות הדתית היונקת מכתבי הרב קוק, ואת מחיקת הזהות האישית של חניכיה בשם רעיונות גדולים. השייכות הזו – שכוחה רב בעיקר בשנות הנעורים, זמן שיש בו ביקוש לרעיונות ולערכים מוחלטים – נידונה להתפורר שעה שהאדם מתבגר, יוצא מבית המדרש ומבין שהמפגש עם העולם מחייב מבט חדש ומורכב. הפואמה "הרואה" מקבלת אם כך משמעות כפולה. לא רק משחק על שמו של הראי"ה קוק, אלא על מבטו של המשורר המתבונן במציאות חייו משני צדדיה. המשחק העדין שיוצר חסון בין האני לאנחנו, בין הפרטי לכללי, והפעפוע ביניהם שאין ממנו מפלט, הוא שיאו השירי של הספר. חסון לא עומד בין הקודש לחול אלא אחוז בשניהם במלוא כוחו.

כמה משירי הספר נוטים לפרווה פרגמנטרית שבהם ההתרחשות גוברת על השירה, אך אין ספק כי זהו הבשל והמעמיק בספריו של חסון. לא רק הסף מעסיק את חסון אלא גם המתח בין הקודש לחול – הקודש במובן התשוקה לאל וההשראה, והחול בחר בותיו המתישים. כך מתערבבים קריאה למילואים, מחנק ימי הקורונה ושירים המוקדשים למשוררים חיים ומתים, עם שיחה בין האב לבנו בשעת ההליכה לגן, שעה שהילד שואל אם אנו מתייוונים והאב משיב "אנו מאחרים".

התשוקה לחיבור הזה מגיעה לסיפוקה בשיר המרגש ביותר בספר, "עלמא", המתאר את הולדת בתו של המשורר. וכך, בין קודש לחול, אהבה ויראה, אמונה וספק, מודה המשורר על שפתו התרבותית והחיים הנולדים ממנה:

הַגִּיחָה לְעוֹלָם בְּעֶצְמוֹ שֶׁל יוֹם / כְּפֹר. צִלְחָה אֶת הַת־
עֶלְה, פְּתַחְהָ / שְׁעַר, פְּקַחְהָ
עֵינַיִם, יִנְקָה שְׂדֵיִם. //
הַבְּטָתִי בְּבִתִּי: / בְּבוּאָה
בְּתוֹךְ בְּבוּאָה. // בְּקוֹמוֹת
הַגְּבֻהוֹת שֶׁל בֵּית הַחוֹלִים /
אֲשֶׁתִּי וּבִתִּי הַתּוֹדְעוּ זֶה
לְזֶה. יִרְדְּתִי / לְנִעִילָה,
מְכַסֶּה טְלִית / וּמִשְׁכָּה.
מִמְעַמְקֵי הַתְּפִלָּה קוֹל /
חָזן עֶלְה: בְּעֶלְמָא דִּי בְרָא
כְּרַעֲוִיתָה. // בְּעוֹלָם שְׁבָרָא
כְּרַצוֹנוֹ / אֲנִי הוֹלֶה, מוֹדֶה

שירים על סף

עמיחי חסון

מוסד ביאליק / 71 עמ'

רגה. ברגע שהיא נוחתת, יש שקט כמו רגע אחרי נפילת רימון, ואז הוא מחכה קצת, פותח סוגריים, ויודע בדיוק כמה זמן ואיך להפוך את אותו מכתב ל"אירוע מכונן".

הרומן עדיין חי

כך, בזכות הו'אנר, הופך קנאוסגורד את המיניפולציות הדרמטיות, הפערים ויצירת הדרמה למלאכה מרעננת יותר. לכך מתווסף גם הכישרון שלו לתאר רגש ולהעביר רגש. הדבר נעוץ בכך שבכל רגע הוא חווה את העולם במעין תום ילדי, לא תמים (אפשר להאשים אותו בתמימות בעיקר כשהוא כותב על פוליטיקה ומדעי המדינה). כזה שמכיר ומבין את העולם המחוסס והציני שבו הוא חי, ובכל זאת ממשיך להתפעל ממנו. "הנצנוץ הרך שהשמש הזורחת בוקה על כל הדברים. העולם עמד פתוח, זאת הייתה ההרגשה, והוא רטט".

רגע נפלא שכזה קורה כשהוא מביט באימו ורואה אותה כפי שראה אותה תמיד, בצעירותה, וכפי שהיא עתה, אישה מבוגרת. למעשה, הוא מביט בכל דבר כפי שהוא מביט באימו. עם זאת, בכלל האנרכיה הגלומה בתצורת הממואר הרבי-מרחבי – כלומר, זה שאין לו חוקים – לא פעם יש תחושה שהוא מתעכב כמעט על כל דבר: על האופן שבו הוא וחבריו קנו את מארו הבירות הראשון שלהם, על כל פעם שהוא מדליק סיגרטה או שותה קפה, ונדמה שהוא תמיד מעדכן על מצבה ותנועתה של השמש בשמיים.

כמו עם כל אדם שאתה רבוק אליו כה עמוק, כה אחד על אחד, יש רגעים שקשה להסכים איתו, יתרה מכך – קשה לסבול אותו. ישנה תחושה שכל הזמן חשוב לו להראות כמה הוא הורה "נכון" ו"מכיל" ובעל חולשות שאי אפשר להאשים אותו בהן. במובן-מה הוא עסוק תמיד במסע למירוק מצ' פונו מכל דבר. כך זה, יותר מאחרים, מחדד את התחושה שכל מה שהסופר רוצה ורצה לעסוק בו הוא הוא עצמו. בחלק מכרכי הסדרה הוא מצליח לשלוט באגו שלו כסופר וכאדם, בכך זה קצת פחות. מכתב האיום מהרוד הופך דפים רבים מדי בספר לתיאור אגו שעולה על גדותיו.

"המאבק שלי", וכך גם הכרך הסופי, הם לא מעט ענייני של החלטה ופוזיציה. כפי שקנאוסגורד עצמו הגדיר זאת היטב: אפשר לומר עליו כמעט כל דבר והוא יישמע סביר ומתקבל על הדעת. אם זו יצירה אדירה, או יצירה מוגזמת שאפשר וצי ריך היה לכנס בשלושה כרכים לכל היותר – שתי הפוזיציות קיימות בו בזמן. אתה יכול בכל רגע לראות בו את מה שאתה בוחר לראות – אלפי עמודים של כישרון וברק ועונג ייחודיים, שדוחקים מאות עמודים לא רלוונטיים. הרי אי אפשר שבכל עמוד, שבכל פסקה יכה הברק, לכן זה "מחיר שהי כרחי לשלם". או מנגד – והכרך האחרון ממחיש זאת ביתר שאת – אפשר לראות בה יצירה שחוזרת על עצמה, שלא מתפתחת כלל, שבעצם לא אמרה לך על העולם, על הכתיבה, על הממשי ועל הנשיג שום דבר שלא ידעת, אבל כן גרמה לך להבין שאולי השמועות על מותו של הרומן כמדיום היו מעט מוקדמות מדי. ●

דיקנסון. לפעמים הוא כותב עליהם באופן כל כך נפלא, עד שבא לך להעיף אותו הצידה לכל הרורחות ולהתמסר לאחד הסופרים במקומו. יש משהו באופן שבו הוא כותב על הספרות שאינו אקדמי, אינו מבוסס על טענה או טיעונים, אינו נזקק למי ראי מקום או רפרורים רפטיטיביים, אלא מעין רוח חופשית שיכולה להגיד על סופר או סופרת כל דבר, לעיתים מדויק ומפלה, לעיתים מרושל.

הוא מסביר זאת בעמ' 160, כאשר הוא מספר שלמד באוניברסיטה שאפשר לומר כל דבר על רומן או על שיר והוא יישמע סביר ומתקבל על הדעת, אבל לעולם לא ממצה, ואולי גם לא מהותי. "הידיעה שאי אפשר לומר את הנאמר בהם בשום דרך אחרת אלא בזו האחת, הופכת אותם לחידתיים במובן העמוק. העולם חידתי באותה דרך בדיוק, אבל אנחנו שוכחים את זה כמעט כל הזמן כי אני חנו תמיד מעניקים לרפלקציה עדיפות כשאנחנו מתבוננים בו".

אשליית הממואר

מלבד ספרות, קנאוסגורד שוזר לא פעם קושיות טאוטולוגיות מוכרות כמו מהי מציאות, מהו מוסר ומהו סובייקט, ועל הקורלציה הבלתי פתירה בין הספרות לחיים, בין האובייקטיבי לבדין. לרוב הוא פשוט מנגיש במילותיו אי-אילו רגעים מ"מהי ספי רות" של ז'אן פול סארטר, מ"אמנות כתחבולה" של ויקטור שקלובסקי ועוד. אלא שקנאוסגורד עושה זאת בצורה מרעננת ומונגשת. הוא לוקח רעיונות וממש פותח אותם לרווחה, גם אם אינו מוסיף באמת נדבך משלו. אין להאשים אותו בכך – בעבורו כל המסע הזה מבחינה רעיונית אינו מסע למען פתרון, או לשם מציאת "אני מאמין", אלא מסע של הגדרות וסתירות. של לקיחת צידה מתרבות המערב, ניתוחה ובדיקתה, כאשר אחרי כל מסקנה כמעט, תבוא הסתייגות.

פה ושם הוא נאחז בתחילתו של רעיון, אבל מתעייף מהר (או לחלופין העורך לחש על אוזנו: כבר כתבת על כך בכרך 2). דבר שלא פעם מור תיר את מילותיו מדשדשות בתוך רדיוס שטחי של בגליות. כלומר, משאיר מעין הרהורים שנשמעים יותר כמו ספר הדרכה ניו-יאגי. "כל מי שמתעמק בתנאי הקיום ייאלץ במוקדם או במאוחר גם להי תמוודר איתם. לאנושי יש גבול פנימי וגבול חיצוני, נ'י, ביניהם נמצאת התרבות, שהיא הרבר בו אנחנו מתגלים לעצמנו" (כרך 6, עמ' 13).

כך או כך, קנאוסגורד לא היה מגיע ללבבות רבים כל כך לולא היכולת לרתק ולרגש את הקורא ומבלי כישרונו הדרמטי. תצורת הממואר כמו פוטרת לכאורה את המחבר מסצנות דרמטיות ואי אילו מיניפולציות של סופר מיומן, שהרי "הברית" היחידה היא לכאורה עם המציאות, אבל זה חלק מהכוח של הפרויקט – קנאוסגורד יודע איך לרתק קורא, איך לפזר לו מידעים וליצור לו פערים, ואיך לייצר לו סצנה דרמטית משובחת, בעוד הקורא בכלל נתון תחת אשליית הממואר.

בכרך הנוכחי הוא עושה זאת, למשל, עם מכתב האיום מהרוד. הסיטואציה המעיקה הזו אמנם נמ' שכת יותר מדי עמודים, אבל לפחות נעשית בהדר

בזעם, לצרף את אישיגורו לרשימה השחורה של מפלגת נעם. הכל נכון, ובכל זאת כדאי להישאר. גם כי מש לים לא נועדו להעליב (וההשוואה הרי עוברת גם הפוך. אולי העובדה שקלרה מאמינה היא המכה בפטיש שהופך אותה לאנושית?) וגם כי בהמשך מתוכננת הפתעה.

ילדים משופרים

עוד בהיותה רובוט בחלון הראווה, קלרה מקבלת החד לטה בסוגיית גורל מול בחירה. היא מרגישה באינטואיציה קשר אל ילדה ספציפית, ומחכה לה ואף נוקטת פעולה כדי שהבחירה ההדדית תצא אל הפועל. קלרה יודעת מה שיועד כל מועמד לנישואי שידוך: לפעמים הגורל צריך עזרה. היא עוברת לגור עם הילדה שלה, ג'וסי, ומתחילה ללמוד עליה ועל העולם.

העולם של אישיגורו הוא עולם של אחרי מהפכה עמומה (הספר ראה אור במרץ 2021, השפעות הקורונה יהיו ניחוש מושכל). הילדים בעולם של העתיד הקרוב לא הולכים לבית הספר, הם לומדים למידה יעילה יותר מהמסכים בבית. אבל דור ההורים עוד זוכר את חשיבות האנטראקציה החברתית, ומנסה להעניק אותה לילדיו בדמות מה שנקרא "מפגשי הרדיות". בהדרגה מתגלה פרט נוסף על דור הילדים: בעולם של העתיד הקרוב, אפשר יהיה לייצר מה שנקרא באישיגורואית עמומה "ילדים משופרים". ג'וסי היא ילדה משופרת. יש לה חבר ילדות בשם ריק, ויש להם בעיה: ריק לא משופר. השניים חולמים על עתיד ביחד, אבל המציאות היא שג'וסי תתקבל בוודאות לאוניברסיטה נחשבת (הנה כי כן, בעתיד של אישיגורו עדיין יהיו אוניברסיטאות), בזמן שריק יכול רק לקוות להיות אחד הבורדים שיקבלו מלגה מיוחדת. האם יעלה בידם להגיע לאותה אוניברסיטה? ומורכב יותר: האם ריק רוצה בכלל להיות חיים של ילד משופר? האם אפשרי להיות שונים, ועדיין לאהוב ולהישאר יחד?

יוצרים כמו פיליפ ק' דיק וסטיבן ספילברג כבר תהו בעבר על גבולות הרובוטים. השאלה "האם ומתי הרובוט הופך לאנושי" העסיקה ומעסיקה את מיטב המוחות (אחד הספרים היפים שנכתבו על השאלה הזו הוא "מכונות כמוני" של איאן מקיוואן, המומלץ מאוד). ביי קום של אישיגורו התשובה לשאלה הזו דווקא די פשוט. הרובוטים נוצרו שונים מראש. יש להם רגשות, ויש להם גם תפקיד שהם מודעים אליו. האם קלרה תהפוך לילדה אמיתית? האם היא כזו עכשיו? אלו בהחלט שאלות מעניינות. אבל השאלה הרחופה מבחינת אישיגורו היא פחות היחסים בין בני אדם לרובוטים, ויותר היחסים בין בני אדם לבין עצמם. העתיד הקרוב שהוא משרטט משכנע למדי, ולא מעורר במיוחד. תקציר החדשות: גם בעידן של עדנה טכנולוגית, בני אדם ימשיכו לחלק את עצמם לקאסטות ולהילחם על חלוקת משאבים. כל עוד יש בעולם בני אנוש, יהיו בו מאבקי מעמדות ומלחמות אליטות.

הסוף של קלרה ידוע מראש. היא אולי תחרוג ממנו ואולי לא. אבל התנועה שלה בעולם היא עדיין בתוך התבניות האפשריות. דווקא ריק, כבול לאהבת ילדות, לנטיית אישיות, לתכתיבי החברה ולציפיות שיתגבר עליהם, הוא שעובר מסע מורכב יותר בדרך להיות ילד אמיתי. כשריק מגיע למפגש ההדדיות ונקלע למריבה עם ילד אחר, האימא של הילד האחר נחלצת להגנת בנה המשופר לעילא. בסצנה נוגעת ללב של עירנא דריתחא ואמת פנימית היא אומרת לריק מה שאנשים תמיד יגידו לאנשים אחרים: "אתה בכלל לא אמור להיות כאן".

מבחן ההשגחה הפרטית

בעתיד המדומיין, כמו בהווה המציאות, יש כאן מור אנשים משופרים עם מעמד גבוה יותר. הבעיה היא ששיפור הילדים כרוך גם בסיכון. האמירה המופשטת: אם נתעקש לייצר רק ילדים מעולים, נאבד חלק מהם בדרך. בסיפור הקונקרטי, הילדה ג'וסי חולה מאוד בע-

ויקי היא ילדה רובוט שנועדה לעזור לילדים נכים. מתוך הסדרה "ילדת הפלא" ששודרה בישראל בשנות השמונים צילום מסך

בחזרה לעתיד

ילדה רובוט נקלעת לדילמות של אמונה, תפילה, אהבה, גבולות ונאמנות. בעידן של בינה מלאכותית, קאזואו אישיגורו מעלה שאלות על דת, אינטרסים ופערים חברתיים בקרב בני האדם / גילית חומסקי /

אחת השאלות הפופולריות במפגשי חברה ודיוני רשת בעת הזאת היא "את מי מאיתנו יחליפו קודם". ה־GPT (רובוט שפה מבוסס בינה מלאכותית) כבר מייצר טקסטים שיכולים להחליף כותבים מסוימים. תוכנות גרפיות מאיימות להחליף ציירים וגרפיקאים. מכונות שמכינות רטבים ותבשילים מאיימות על השפים. עוד על הכוונת: המתכנתים, נהגי המוניות, המדענים. העתיד כבר כאן, וכולנו מאוימים, משועשעים, סקרנים. ומעל כל זה מרחפת השאלה הגדולה: האם הטכנולוגיה תחליף את אלוהים.

השאלה, כמובן, איננה חדשה. היא ליוותה את כל מהפכות העולם: מלחמות, מהפכת ההשכלה, המהפכה התעשייתית. לכן צדק קאזואו אישיגורו כשניסח אותה מחדש: בעידן שבו האדם למד להיות בעצמו יוצר האדם, בורא ומחריב עולמות, מה יקרה לאמונה? בוודאציה על הסיפור של פיליפ ק' דיק, "האם אנדרואידים חולמים על כבשים חשמליות" (שהפך לסרט "בלייד ראנר"), אישיגורו שואל: האם רובוטים מאמינים באלוהים?

דתיים כרובוטים

קלרה, הגיבורה של "קלרה והשמש", היא רובוט. ח"מ (חבר מיוחד), ליתר דיוק. אנחנו פוגשים אותה כשהיא ממוקמת בחלון ראווה בחנות יחד עם חברתה הטובה, הח"מ רוזה. התפקיד של ח"מ מתבהר בהדרגה: כל ח"מ מחכה לילד שיבחר אותו. הייעוד שתוכנן תו אליו הוא ללוות את הילד "שלהם" במהלך הבגרות. (נתעכב רגע על הנקודה הזו: תארו לכם שכל ילד היה יכול לקנות חבר לכל תקופת ההתבגרות. מישוה בגילוי, אבל שישמור וינחם וימשוך משפת התהום ותמיד יהיה שם, עד שהילד יתבגר ויגיע בשלום לצד השני). קלרה, רוזה ושאר החמ"ים בחנות, הם ילדים בעצמם. זה עתה הגיעו לעולם, והכול חדש להם. יש להם

קלרה והשמש

קאזואו אישיגורו מאנגלית: דבי אילון הספריה החדשה, 2022, עמ' 290

צילום: אריק סולטן

אורנה קסטל (57)
פסיכואנליטיקאית.
ספרה האחרון "מוות"
ראה אור בהוצאת אפיק

יש עניין עם רושם בספריות, מראית עין של הספק ורוחב יריעה

תבונניים, "אוכלים את הספר". מדף זה מכיל כתבי פרויד וסי מינרים של לאקאן וגם ספרי הוגים ופילוסופים כמו אפלטון, היידגר, קירקגור, סנקה וגם כתבים של פוסט־פרוידיאנים למיניהם, שבהם נתקלתי בשלב מקצועי מוקדם.

שיטת מין הספרייה הביתית עברה תהפוכות רבות. עברה גדי לים, קומות וחלוקות. מספרייה אחת מרוכזת היא הפכה לכמה ספריות פרושות ומפוזרות בחלל, בפינות שונות. הספרים זזים איתי בכורה דחפי השינוי שלי. יש עניין עם רושם בספריות, מין כוח פאלי מתנשא. איזו מראית עין של הספק ורוחב יריעה. אינני מנויה על הרושם הזה. האסתטיקה של המרחב קובעת עבורי. מעין חלוקת עומס ופריטי אוצר אומנותי יותר מאוסף או לוח טפט. תוכנם באחרית יהיה אובייקט העיזבון היקר ביותר.

תכולת הספרייה יש לי למעשה ספרייה מחולקת, או ארבע ספריות. ניסיתי לעשות בהם סדר מסוים, קטגורי, אבל יש פולשים וסרבנים שאי הסדר שלי כופה עליהם סביבה אחרת. אם קטגוריות אז: פסיכואנליזה והגות, ספרי אמנות, ספרות ושירה וספרי שפות. אנחנו קבוצה גלושית במשפחה: חייתי עשור באיטליה, בניי חיים בברלין, אני מנסה להתמודד עם הצרפתית שקשורה לעיסוק שלי, ומשום מה יש כאן ספרים ללימוד ספרדית. לרוב אקרא או אדפדף בכל ספר, בין אם המתין עוזב על ספסל ובין אם אותר והוזמן במיוחד.

מדף קרוב ללב ספרי ההגות והפסיכואנליזה דרים בספרייה שבמרתף הקליניקה. מכיוון שאני זקוקה לחלק מהם לעבודות החקירה, התרגום וההוראה, הם מתיישבים על שולחן העבודה (בעצם שולחן האוכל – שהרי אנחנו, אנשים הקוראים לעצמם בני אדם

קבות השיפור וזקוקה לעזרה. וזה הציר המרכזי והיפה של הספר: קלרה עוברת בכל אבני הדרך האפשריות לאדם מאמין. היא מסתובבת בעולם באמונה תמימה שהשמש הוא טוב ומיטיב, ושבי שעת צרה הוא יעזור גם לה. היא מתפללת, היא מציעה לו עסקאות, היא מקיימת את הצד שלה. וכשהשמש ממשיך לזרוח ולשקוע בלי לתת לקלרה מה שביקשה, קלרה לא שונה מנערה בשר ודם ששמה פתק בכותל או בחנוכייה ולא נענתה: היא מאוכזבת, והיא מאבדת את האמונה. קלרה מתחילה לחשוד שלשמש, או לאלוהים, פשוט לא אכפת ממנה.

עם הבינה מגיעה האמונה, ועם האמונה מגיעים עים מבחני האמונה. מבחן חוסר ההיענות של השמש הוא לא המבחן היחיד של קלרה. בשלב מסוים היא מגלה שהשדות שלה עם ג'וסי פחות תמימה ממה שחשבה. כמו בכל עולם, גם בעולם העתידי עם הרובוטים תמיד יהיו הנפשות התמימות, שמאמינות לדברים כפשוטם, ומנגד האנשים עם הרובד הנוסף, שמתכננים תוכניות אפלות מאחורי הקלעים. המבחן של קלרה הוא מבחן של אהבה, של גבולות, של נאמנות.

אישיותו אוהב תיאורים מופשטים, בזאת גדר לתו, ובתוך העמימות מסתתרת בהירות גדולה. כי כמו בעולם הריאליסטי, בעולם שהוא מתאר הטוב והרע הם כתמי צבע משתנים, לפעמים בלי קווי מתאר ועם חלקים צולבים. האם מה שקלרה מתבקשת לעשות הוא טוב או רע? האם מוסרי מצידה לחתור לשם? האם העובדה שהצעה טומנת בחר בה רוח אישי עבודה הופכת אותה אוטומטית ללא ראויה, או שמדובר בתוכנית שבה כולם מרוויחים? ובעיקר: האם תחרוג מגבולות התבנית שתוכננה אליה, אם יתנו לה נימוקים משכנעים דיים? אישיותו משרטט גבולות: אחרי רגעי מבחן מורטי עצבים, מתברר שהחמ"ם לא בסיכון לפתח נטיות השתלטות על הילד או על העולם. הם נאמנים עד הסוף לתפקידם ולשליחותם, ואי אפשר לבלבל אותם. קצת מאכזב אם מדובר ברובוטים, די מנחם כשמדובר באנשים.

עשינו עם קלרה, הילדה־רובוט, את כל הדרך. אמונה ותפילה ואובדן אמונה וניסיון נוסף לאמונה מחדש. והנה החלק היפה ביותר בעיני: אישיותו מספק סוף חרימשעי, הכרעה מוחלטת. הניסוי הסתיים. האגדה על אהבה ועל אמונה הגיעה אל סופה. ואף שלאכזרה ניתנה תשובה מוחצת, הספר בכל זאת מסתיים עם אותה שאלה שליוותה אותו, ונשארת פתוחה: יש או אין? מקריות או נס? השמש הוא באמת "השמש", או סתם תופעת טבע? האם מענה או חוסר מענה על תפילה מוכיחים משהו? ומה מבדיל בין תפילה אל הבורא, להפעלת כוח רצון וזימון דברים מהיקום, סטייל "הסוד"?

תחושת התעתוע אל מול התשובות הברורות היא השאלה, והיא גם התשובה. סוגיות כוח עליון והשגחה פרטית לא ייעלמו כשהרובוטים יגיינו, ממש כמו סוגיית היחס לזרים. אלה יישארו נושאים שנצטרך לפתור לבר. קלרה הח"מ וריק הילד הם לא עד כדי כך שונים – שניהם מוגדרים על ידי אחרים, כפרמטרים שאינם בשליטתם. בלי להרוס את סוף הספר וסופה של קלרה, אפשר לומר שחלק מהדרך להפוך יצור חי לאנושי היא להכיר בו ככזה. ושהדברים שהיינו מונים ברשימת "מה הופך אותך לאנושי" לא באמת מאפיינים בני אנוש כמו שהיינו רוצים לחשוב. ועל כל זאת ועוד היינו רוצים לקבל תשובות מוחלטות. אבל הכול מתנגד בשורה התחתונה לשאלה במה אנחנו מאמינים. והאמונה לא הופכת למדע אלא נשארת אמונה, כי זה כל האדם. ●

על ארבעה ספרים

אמא שלנו חיה כאן

בנימין שבילי / דביר, 2014

"בראשית הייתה אמא, והיא תהיה גם באחרית. דבר לא יסתיר אותה ממני, גם לא אדישותו של הריק". לבר עם צל אלמותי שמסתיר אין. שבילי מחיה את אימו, בלי מעצור דקדוקי, ומעלה אותה לדרגת פני טזיה שבה נבראות כל משאלות לבו להפכה לאם מיתית. באישה רדופת השיגעון שילדה אותו, נסך את כל הנשים האלוהיות.

יסורי ורתר הצעיר

יוהן וולפגנג גתה / מגרמנית: יעקב גוטשלק /

הקיבוץ המאוחד, 1994

"הקורא הנעים, הקורא ב'ורתר', איזו זקוק לעידוד. בספר ישן זה אין סימן לעובש. אפשר יימצא בין הדפים עלה יבש, פרח קמל – יד עדינה הצפינה אותם בחרדת קודש". לבר קדוש, מעוטר, נקי, מותיר סימן לנצח. הסיפור שמתנהל במכתבים שכותב הגיבור לחברו על אהבתו הנכזבת לשרלוטה, מעיד על העמדה הכל כך נורוטי של פחד ממיוש האהבה. הוא אינו מתחייב ושומר על קדושת המשורר שלו, ומוצא ניימוקים מוסריים לבריחה מפני אובייקט התשוקה ואי האפשרות להשיג את המטרה באהבה.

הזיות של מטייל בודד

ז'אן ז'אק רוסו / מצרפתית: אירית עקרב /

כרמל, 2016

"הנני לבדי אפוא בעולם, ואין לי עוד אח, לא רע, לא ידיד ולא שום חברה אחרת מלבד עצמי". לבדיות (אפשר לומר לבדיות) עם עצמי, שבה הליבדו מושקע בחברת עצמך. הזיות, יש לומר, הן לפי פרויד צורת מעקף לייצוגי המילים, השפה. כתיבה דיבורית, יש בה מהאסוציאטיביות ההזיונית המזורה את השפה. כתיבה לעבר היסוד הנפשי האחד שלך עוברת נפתולים ומוסרת מתוך החשיבה האישית ידע שהוא מהאמת על אודות הכלל והתנאי האנושי.

הניהליסטיקן

ריצ'רד קאליש / תרגום: מיכאל אביב / דביר, 2014

"אני כותב את הרשימות האלה, ואין זה משנה מה ערכן... בשבילי. בשום נסיבות, אופן או צורה, הן נועדו... לך". שלילת האחר, הקורא, מבטאת דווקא את קיומו, כי אין לשלול אלא את הקיים. הספר המפתיע והיפהפה, הכתיבה לעצמי, הנגיעה בתוקפנות של האדם הטיפולי, משתלבים עם נקודת ההסתכלות שלי על יחסי טוב ורע, ומכוונים לאמירה נוקבת של לאקאן: "דק הקדושים יכולים לפעמים לשאת בריקושים של הצדקה".

בנאי התרבות העברית

« המשך מעמ' 11

הטרם יידעו אלה, כי השבת היא המתנה הגדולה ביותר שהביאה היהדות לעולם, והיא בלבד דייה לתת לנו זכות של קיום תרבותי בין העמים?... אין לי אלא להתפלא על סכלות האנשים ההם ועל בערותם.

אחד מחברי מערכת נ"ב הקבוצה, מרדכי קושניר, כתב לביאליק בתשובה שגם הוא מצטער על חילול השבת, ולדעתו הדבר נובע מהריק הרוחני שבליבות החברים, שאינו מאפשר להם להבין ולקבל אוצר כמו השבת. אף שהמכתב נכתב כביקורת על מחללי השבת, ביאליק התייחס אליו ככתב סניגוריה ויצא להתקפה חריפה עוד יותר: "ארץ ישראל בלי שבת לא תיבנה אלא תיחרב, וכל עמלכם יהיה לתוהו. עם ישראל לא יוותר לעולם על השבת, שהיא לא רק סוד קיומו הישראלי, אלא גם סוד קיומו האנושי. בלי שבת אין צלם אלוהים וצלם אנוש בעולם".

גם לשאר המועדים המסורתיים התייחס ביאליק בה דת קודש. כאשר נשאל על ידי דוד אומנסקי מקיבוץ גניגר כיצד יש לדעתו לחוג את חג הפסח בקיבוצים, הוא לא היסס לענות בתשובה מסורתית:

את החגים אין בודים מן הלב. החג הוא עניין של יצירה קיבוצית, שמשתתפים בה כוחות ויסודות מרובים ושונים: הדת, המסורת, ההיסטוריה, האמנות, הטבע וכיו"ב... וכשם שאין כותבים שירים טובים על פי הזמנה והדרכה, או על ידי שליח, כך אי אפשר להזמין חג או טקס של חג... עצתי האחת היא: חוגו את חגי אבותיכם והוסיפו עליהם קצת משלכם, לפי כוחכם ולפי טעמכם, ולפי מסיבתכם. העיקר שתעשו את הכל באמונה ומתוך הרגשה חיה וצורך נפשי. ואל תתחכמו הרבה. אבותינו לא נמאסו עליהם שבתותיהם ומועדיהם, אף על פי שחזרו עליהם כל ימי חייהם כמה וכמה פעמים בנוסח אחד. הם מצאו בהם כל פעם טעם חדש ואתערותא חדשה. ויודע אתה מפני מה? מפני שהייתה בהם לח' לוחית וברכת החג שכנה בנפשם. אלה שאינם מוצאים טעם בחגים ובמועדים, סימן שנפשם ריקה ותוכם חול, ולאלה אין תקנה.

חוזרים לביאליק

תפיסתו של ביאליק כבנאי הגדול של התרבות הע' ברית החדשה לא הייתה רק נחלתו של אלכסנדר אורי. כשנפטר ביאליק ספר לו ברל כצנלסון, אז עורך "דבר":

הוא עשה בחייו לאומה כמעטים בכל דורותיה. בתנופת ידו העזה העלה את השירה העברית החדשה למדרגה של גורם כביר, גורם מניע, מורד ומצווה, בחיי האומה כולה. והוא, המוכיח הזועם, היה לאומה למשיב נפש. עשה את שירת היחיד קניין לאומי נערץ. נגד את הלשון העברית, חישל את שלשלת הדורות, פתח לעם מעיינות חתומים, החזיר תורה שנשתכחה, חצב במכרות הרוח, צרף ויצק מהם מטבעות של קיימא, הציל מה שניתן להציל מן העבר למען החיותו בהווה ובבאות.

בחוש נבואי של אנשי רוח גדולים, ניבא ברל שתורתו של ביאליק עוד תזכה לגדולה בימים שבהם הנפש הציונית תצטרך פחות לעסוק בבניין הפיזי, והדילמות שיקרעו אותה יהיו תרבותיות־רוחניות:

עכשיו אנו עומדים בארץ בתקופה של בנייה ראשונית. אין אנו עוסקים אלא ביצירת זיפזיף וסיד ובהקמת שלדי בניין. אין ליבנו נתון עוד לריהוט הבית, לסידור הפנימי... אין ליבנו נתון אלא ליצירת צרכים ראשוניים... אבל עוד נצפנו לנו ימים. עוד יישבו יהודים רבים רבים בארץ ומכאובנו התרבותיים לא ייתנו להם דומי. ומה שנדון בימינו בזלזול, אם מעבודה קשה ואם מקהות רוח, עוד יהפוך לבאים אחרינו למצוקת נפש גדולה. וכמו שאנו מתחבטים עכשיו בשאלות העבודה העברית, ככה נתחבט בימים הבאים בשאלות גורלנו התרבותי. והיתה זו מתנת חסד גדולה מיד הגורל, שדור זה העושה בחומר ובלבנים, ניתן לו ענק רוח הרואה את הדברים לא רק לשעתם, לא לדור בלבד, אלא לדורות רבים, דורות לאחר ודורות לפנים.

ואכן, לפני קצת יותר משלושה עשורים החל בארץ תהליך "ההתחדשות היהודית", כאשר צעירים חילוניים, וגם דתיים, חיפשו ומחפשים תוכן חדש לזהותם היהודית. הם זנחו את גישתו הביקורתית, האנרכיסטית והמרירה של ברנר, שעליה גרל הדור החילוני הקודם, וביקשו להתמסר לבנייה של תרבות יהודית חדשה. במסורת הזו נודע לביאליק תפקיד מפתח. רבים מאי נשי ההתחדשות היהודית – במכניזם הקדם־צבאיות ובבתי מדרש חילוניים ומשותפים – חוזרים לכתביו של ביאליק ומוצאים בהם, ובמפעל הכינוס שלו, את הדרך שבה יתמודדו גם הם עם מכאוביהם התרבותיים. ●

בהכנת החלק הביוגרפי של הכתבה נעזרתי בלוח התאריכים של חיי ביאליק שהכין פרופ' אבנר הולצמן, במסגרת המהדורה המבוארת של שירי ביאליק בעריכתו, בהוצאת דביר

משפחה יהודית אחרי הפוגרום בקשינב צילום: מתוך האוסף הלאומי לתצלומים על שם משפחת פריצקר, הספרייה הלאומית

צימאון לביאליק

« המשך מעמ' 13

והשירים שלו עתירי מורכבות, ולדעתי זו הסיבה שקשה להעביר אותו בגילאי התיכון. בגיל ההתבגרות התפיסה היא שחור־לבן, אין מקום לרברים וקשה להכיל את המור רכבות הרגשית הזו. אני זוכרת את המורה שלי לספרות באולפנה מלמדת את 'הבריכה' של ביאליק, ונאבקת עם המטאפורות והסמלים. לקח כמעט שישה שיעורים לצי לוח את השיר הזה. אנב, גם שירי הילדים של ביאליק עתירי מורכבות. חלקם לא היו עוברים את הסף הפי דגוגי, כמו השיר 'סנאי', שבו חיה פשוט נופלת ומתה. או השיר 'הנער ביער', שכולו סיוט מתמשך שחוזה ילד קטן במעבה יער חשוך. אז האם רק כשמתבגרים וצוברים ניסיון חיים רגשי יכולים להתחבר לביאליק ולמורכבות שלו? זה אכן אתגר לא פשוט. בעיניי הוא יהלום מלוטש ובלתי מפוענח".

גם בהקשר הזה מצטטת דנון מדברי לאה גולדברג באותו מכתב: "את ביאליק צריך ללמוד לקרוא לא בבית ספר אלא מאוחר יותר: לקרוא בעיניים רעננות ובמשקל הנכון ולשכוח לגמרי שהוא 'משורר לאומי', לזכור רק שמשורר היה", כתבה גולדברג (ההדגשה במקור).

בלי כור היתוך

ביאליק, כפי שמוכירה דנון, "היה הרבה מעבר למ' שורר. הוא היה מחיה־לשון לאומי, ומנסח תרבות לאומי. לא רבים יודעים, אבל הוא חידש יותר מילים מאשר בן־יהודה (בהם יבוא ויצאו, גחלילית, טיים ומצלמה). הוא היה יום תרבות, והמונח משורר לאומי מצמצם את העשייה שלו רק לתחום השירה. בימינו המילה לאומי הפכה למוקש, כי הליברליזם המערבי מאים מכל ניסוח שנושא נופך קולקטיבי שעלול לסכן את האינדיבידואל ואת החירות שלו. אבל אצל ביאליק לא הייתה סתירה בין האיש ללאומי ולאוניברסלי. ביאליק לעג לקלאוזנר שתלה על פתח ביתו את השלט 'הדות ואנושיות'. זה היה מגוחך בעיניו כי זה הוצג כשני ערכים סותרים, וב' עיניו יהדות ואנושיות חד הם".

אחד ממפעליו התרבותיים של ביאליק היה ייסוד אירועי "עונג שבת", שבהם נפגשו אנשי רוח עם הציבור ודנו בסוגיות שונות בתחומי ההגות וההיסטוריה היהודית. ביאליק שאף ליצור מפגש בין המגזרים השד נים ולייחד מקום גם לניגונים, שאהב עד מאוד. הוא תפס את השבת כלבנה חיונית בקיומו של העם היהודי. מסופר למשל כי כאשר שמע על בעל חנות צילום שפתח את חנותו בשבת, פנה אליו ודרש בחריפות להסיר את תמור נתו שהתנוססה בחלון הראווה של אותה חנות. ממכתביו ניכר עד כמה הייתה השבת יקרה לליבו, והוא נהג לנזוף באנשים שחיללו שבת במרחב הציבורי. לחלוצים כתב: "הטרם יבינו אלו המחללים את השבת בזדון וביד רמה עד כמה יש במעשיהם מן הפראות והנבלה. ארץ ישראל בלי שבת לא תיבנה כי תיחרב".

השבת במרחב הציבורי היא נושא שנוי במחלוקת במדינת ישראל של ימינו. האם התפיסה שלו בנוגע לשבת, ובכלל תפיסת היהדות בתרבות שהוא הוביל, הוכיחה את עצמה?

"אני חושבת שכן", משיבה דנון. "החששות של ביאליק שהשבת תהיה יום ללא תכנים רוחניים התב' דו. השבת הישראלית עוברת כל הזמן גלגולים, ומיזמים שונים כמו עונג שבת, שבתרות, בית מדרש ישראלי ועוד, מבקשים ליצוק תוכן לשבת, לאו דווקא דתי. בעיי ניי זה מעיד עד כמה המורשת התרבותית של ביאליק חלחלה. אני מאמינה שביאליק היה מעריך את זה שיש עדיין פולמוס ומאבק על צביון השבת. כשנאבקים על משהו זה סימן שיש על מה להיאבק, שיש לו משמעות. הוא לא יום ככל הימים עבור אף צד".

ביאליק נודע בהתנגדותו לחלוקות ריכוטומיות

חוכמת ההמונים

כאשר המנהיגים מגלים אוזלת יד וכושלים בהבנת המציאות, לעיתים דווקא העם מבין טוב יותר מה צריך לעשות. כך למשל ראה הרב קוק את דורו / שלום רוזנברג /

יש מנהיגים מתאימים, אפשר לעשות את השינויים הנדרשים באופן הרבה יותר נכון. אבל אם הם לא יעשו כן, אז הדברים ייעשו למרות המנהיגים. זוהי האחריות הגדולה המוטלת על המנהיגים. בפועל, הרב קוק ראה שזה מה שקורה בדורות האחרונים: הולכים ב"עקבי הצאן", ולא דווקא בעקבות המנהיגים. הרב קוק האמין בעם, והאמין שבעם יש חוכמה. קיימת חכמה בקולקטיב היהודי. זאת הייתה אמונתו הגדולה והמהפכנית.

הרב קוק גם האמין בתורת הסוד ובעוצמה הרוחנית הקיימת בנפש האדם. בכך הוא המשיך את המסורת של הקבלה והחסידות. במאמר "עבודת אֱלֹהִים" שבספר עקבי הצאן טוען הראי"ה שהדורות שלנו הם דורות חשובים מאוד, ולכן הוא האמין שהגיע הזמן לגלות את תורת הסוד בפני כולם ולהתחיל ללמד אותה. באופן כללי יותר הוא טען שיש להרחיב את לימוד התורה ולכלול בו הרבה יותר מאשר רק את הלימוד ההלכתי.

מעניין שאפשר להשוות גישה זו לספר אחד השייך לבית המדרש של חסידות חב"ד. זה ספר חשוב מאוד, אבל איננו נחשב בחסידות חב"ד לספר "תקני". כוונתי לספר "שערי היחוד והאמונה", מאת ר' אהרן הלוי הורוויץ מסי טראשלא, שהיה תלמידו של בעל התניא. בספר הזה הוא טוען שכיום יכולים אנו לכתוב על קבלה בגלוי, מפני שהדור שלנו הוא כל כך קטן שאפילו אם הדברים ייכתבו בגלוי, זה לא יעשה רושם על אף אחד ולא יגרום שום נזק. כלומר, זה כאילו שיש לי מפה סודית, ומגיע משהו שלא מבין שום דבר ואין לו מושג איך לקרוא את המפה. במקרה כזה אני לא אצטרך להסתיר ממנו את המפה. כך גם לגבי הקבלה.

הרב קוק חשב בדיוק ההפך. במקום גישה הרואה בהיסטוריה תהליך של ירידת הדורות, הרב קוק האמין שהדורות שלנו הם דורות גדולים, וצריך לחשוף בפניהם את הרוחב העצום של היהדות מפני שהם יוכלו להבין זאת.

קו השבר

המאמר הפותח את "עקבי הצאן" הוא מאמר הדור. הרב קוק מנסה להסביר שם את תופעת אנשי דורו, אנשי האידיאליזם הגדולים, שרבים מהם נטשו את הדת. למרות זאת הוא רואה את הדור הזה כדור גדול, דור שהמנהיגים שלו לא נתנו מענה לנשמותיו הגדולות במסגרת היהדות המצומצמת, ולכן הם מדרו. כיוון שלא נתנו להם את התורה הגדולה, הם נשברו.

בהמשך הספר הרב קוק מביא גם את מה שהוא רואה כדוגמאות של הנזק שנגרם כיוון שלא לימדו את התורה הגדולה והאמיתית וצמצמו אותם לתורה מוקטנת ומוגבלת, לארבע אמות של הלכה. הרב קוק מציג את ההיסטוריה של מיני שברים כאלו, של אנשים שנשברו, של יהודים גדולים שהגיעו למקומות לא נכונים. אחת הדוגמאות שהוא מביא לכך היא של שפינוזה. על כך נרחיב אולי בפעם אחרת. ●

הספר "עקבי הצאן" של הרב קוק הוא ספר נפלא. בספר זה עושה הרב קוק סקירה על הדור שלו, דור של מהפכות, ומנסה להבין את מה שמתרחש. לרב קוק יש כמה פנים, המתגלים בספרים השונים שהוא כתב. יש מקומות שבהם הרב קוק מופיע כמו רבי חסידי, הממשיך את המסורת החסידית. הייתי אומר אפילו שאם היו מראים לי טקסטים מסוימים ולא הייתי יודע שהכותב הוא הרב קוק, הייתי יכול לחשוב שהם נכתבו על ידי רבי נחמן מברסלב. כך למשל בפירושו של הרב קוק לסיפורי רבה בר בר חנה. אולם במקומות אחרים כותב הרב קוק באופן אחר לחלוטין, ואחד מהם הוא הספר "עקבי הצאן".

מהיכן מגיע השם "עקבי הצאן"? מהפסוק בשיר השיירי: "אם לא תִּדְעִי לֶךְ הִפָּה בְּנֵשִׁים צֹאֵי לֶךְ בְּעֶקְבֵי הַצֹּאֵן וְדָעִי אֶת גִּדְיָתָהּ עַל מִשְׁכְּנֹת הָרָעִים". מה הרעיון כאן? קורה שאנו עומדים בפני שאלות מסוימות שאנחנו לא יודעים לפתור, למשל שאלות הלכתיות. והנה העם הוא שפותר את הבעיה ההלכתית, אף לפני שהחכמים מצליחים בכך.

מה יעשו היהודים

הדוגמה הקלאסית לכך היא הסיפור על הלל, המובא במסכת פסחים. נאמר שם שמצוות הקרבת קרבן פסח דוחה את איסורי השבת. אבל נשאלת השאלה, מה קורה אם שכחו להביא את הסכין מערב שבת. האם מותר לטלטל את הסכין בשבת ולעבור על מלאכת הוצאה מרשות לרשות. כך עונה הלל:

"אמר להן, הלכה זו שמעתי ושכחתי. אלא הנח להן לישׁ ראל, אם אין נביאים הן בני נביאים הן. למחר, מי שפסחו טלה - תוחבו בצמרו. מי שפסחו גדי - תוחבו בין קרניו. ראה מעשה ונזכר הלכה".

הלל הוציע לחבריו להמתין ולראות מה יעשה העם. למחרת הם ראו שהעם הביא את הסכנים תחובים בין הצמר של הטלה או בין הקרניים של הגדי, והלל נזכר שבדרך זו אכן מותר להביא את הסכין בשבת. "ראה מעשה ונזכר הלכה".

זהו הרעיון של "עקבי הצאן". הצאן הוא עם ישראל, ופירוש הדבר הוא שצריך ללכת בעקבות העם, מפני שלפעמים קורה שלעם יש חכמה שאין למנהיגים. המנהיגים אמורים להיות בעלי החוכמה והיוזמה, הם אמורים להוביל את העם. אבל במציאות יכול לקרות ההפך. המנהיגים אינם מצליחים להוביל, והעם ממלא את מקומם.

לגלות את הסוד

זו היא תזה חשובה מאוד של הרב קוק, תזה מהפכנית. הרב קוק הזהיר שאם המנהיגים לא יעמדו בנדרש מהם, אם לא תהיה להם התעוזה ואם לא יתעלו לשאיפות הרוחניות הגבוהות של עם ישראל, אז העם יעשה את הדברים לפני המנהיגים. אולם כשזה יקרה, זה עשוי לבוא בצורות טראומטיות וחמורות מאוד. הרב קוק טוען שאם

בתחומי הרוח. כך למשל, הוא לא הודה עם ההפרדה בין דתיות לחילוניות, בין הלכה לאגדה, ובין יהדות והומניזם. בכל מה שנוגע לחלוקות חברתיות, הגישה שלו היתה אחרת. על פי יקיר בן־משה, "ביאליק יצא כנגד התפיסה של האחרת זהויות, שזוהתה בהמשך עם בן־גוריון. ביאליק אמר שלכל אילן יש הרבה שורשים, וכל ענף צריך לדבר את הזהות והתרבות שלו. הוא הבין שכל אחד צריך לשמר את הצביון שלו בתוך האומה, ושאנחנו צריכים לשמור על המגוון ולא למחוק אותו. היום אנחנו רואים שביאליק צדק. התפיסה של בן־גוריון לא הצליחה, והגישה של ביאליק הרבה יותר פלורליסטית וקשובה".

ארכיון בית ביאליק מכיל שלל אוצרות ספרותיים ובהם כתבי יד של ביאליק בתחומי שירה, פרוזה, עריכה ומסות, מכתבים, תצלומים ועוד. במסגרת מיום משותף עם הספרייה הלאומית נסרקו בשנים האחרונות כל חומרי הארכיון, ובימים אלה הם עולים לרשת ומונגשים לציבור. "מפעל ההנגשה מייצר גל אדיר של התעניינות, לא רק מצד חוקרים אלא גם מהציבור הרחב", מדרווחת דנון. "מתברר שהנגשת תכנים ברשת דווקא יוצרת צימאון לפגוש את החומר המקורי. אנשים רוצים לראות בעיניים את כתב היד עם המחיקות".

כמי שמוקפת בכתביו של ביאליק, אני שואלת את דנון מה למדה על ביאליק מתוך המפגש האינטימי עם כתביו. "דואים עד כמה ביאליק לקח על הכתפיים שלו תפקיד עצום", היא עונה. "בזמן של מעבר בין תקופות, הוא הבין שיש צורך קריטי לשמר את העבר כדי לכוון את גביו את היסודות החדשים. הוא פועל בתדר של הישרדות – אם לא נשמר את הבסיס הרוחני שלנו, הכול יתמוסס. מה שמרגש במיוחד כשפוגשים את הכתבים שלו זה הצניעות העצומה שהייתה בו. כינו אותו 'נשיא הדור', ברנר אמר 'כל חרוז של ביאליק הוא ניצחון לשידת ישראל', ומול כל הסופרליטיזם הוא נשאר כל כך צנוע. באחת מהאיגרות שלו הוא התבטא: 'אם באמת בחר אלוהים קנה נבוכ כמוני להיות לחליל לו'. הוא היה נואם מחונן, אבל בכל הופעה פומבית הוא הרגיש כ'מובל אל הגדרום'. כל התשוקה שלו הייתה להסתגר בחדר קטן ולכתוב. שלחו אותו לכל העולם למטרות שונות, והוא עשה את זה כי צריך ולא בגלל הכבוד הגדול שזכה לו".

אם תרצו, זו אגדה

ספר האגדה, שערך ביאליק יחד עם י"ח רבני צקי, נחשב לפסגת "מפעל הכינוס" שיוזם ביאליק, לההדרה והנגשה מחודשת של אוצרות התרבות היהודית. הם עבדו על הספר ארבעים שנה, מיינו ותרגמו מבחר מספרות האגדה. הספר יצא בכמה מהדורות מאז פרסומו לראשונה, ולפני כעשור הוציא לאור פרופ' אביגדור שנאן מהדורה מחודשת בתוספת ביאורים. בעוד יצירתו הפואטית זוכה לעדנה, מעמדו של ספר האגדה שונה במקצת.

"זה פספוס עצום שהספר העצום הזה, קורפוס שאין כמוהו, כמעט ולא נמצא על המדפים", אומר בן־משה. "ספרו של שנאן הצליח להחזיר אותו לאיזו תקופה, ועדיין הוא לא מקבל את המקום הראוי לו. ייתכן שהספר קצת מרתיע, אולי הוא נחוזה כג'ונגל שלא יודעים איפה להתחיל. כמורה אני פותח באגדה אחת ומתמקד בה, ומשם אפשר להמשיך ולגלות את שאר התכנים הבלומים בספר".

דנון אופטימית יותר: "ביאליק הציל את האגדות. המגזר הדתי ודאי היה ממשיך לתחזק את האוצרות הכתובים הללו, אבל ביאליק הפך את זה לנכס של עם. זה ספר מכונן עבור מי שמחפש אגדות ומדרשים ולא יודע להתמצא. נכון שלפני שנים לא היה בית שלא היה בו את ספר האגדה, אבל גם היום מעמדו יציב וברור והוא חלק מארון הספרים היהודי באשר הוא". ●

תשובות // 1. חפץ חיים / 2. גאולה כהן / 3. הלכות שבת, שבהן יש הבדל בין נשיאת חפץ דומם לנשיאת יצור חי, שכן החי נושא את עצמו / 4. זומבי / 5. לאה שבת, בשיר "רק החיים" / 6. "מטריקס: התחייה" / 7. יאיר לפיד / 8. "מחכים לגודו" / 9. רזה כל כך שעצמותיו בולטות / 10. ערק / 11. דואר ישראל

לאכלוס מיידי
 דירת 3 חדרים +
 גינה מקסימה

נווה שלם

בית דיור מוגן לגיל הזהב -

בשכונת ארנונה הוותיקה והיוקרתית בירושלים.

- ◆ דירות איכותיות בסטנדרט גבוה עם מרפסות וגינות
- ◆ שירות רפואי מקצועי
- ◆ צוות מסור הדואג לדיירי הבית 24 ש' ביממה, באווירה משפחתית
- ◆ פעילות חברתית מגוונת
- ◆ במקום ניתנים כל צרכי הגיל השלישי

קורא הדורות 27 ירושלים, 3204* טל': 02-6737993
NEVE.SHALEM@GMAIL.COM - WWW.NEVE-SHALEM.CO.IL